

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Austėjos Vitolytės
V kurso, baudžiamosios teisės
studijų šakos studentės

Magistro darbas
Savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojo
proceso teisėje
The Implementation of the Privilege of Non-Self-Incrimination in the
Lithuanian Criminal Procedure Law

Vadovas: dr. asist. Audrius Juozapavičius
Recenzentas: doc. dr. Remigijus Merkevičius

Vilnius
2025

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame magistro darbe analizuojamas savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje. Siekiama visapusiškai atskleisti istorinį kontekstą, formavusį savęs nekaltinimo privilegijos, taip kaip ją suvokiame šiandien, sampratą; atskleisti Konstitucijoje įtvirtintos nuostatos dėl draudimo versti asmenį liudyti prieš save turinį bei jos santykį su kitomis konstitucinėmis garantijomis bei išanalizuoti problematiką, susijusią su tinkamu savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimu, prie kurios prisideda ir šiuolaikinių technologijų naudojimas baudžiamajame procese ir pateikti šios analizės vertinimą.

Pagrindiniai žodžiai: savęs nekaltinimo privilegija, *nemo tenetur se ipsum accusare*, specialusis liudytojas, dirbtinis intelektas, konstitucinė teisė.

This Master's thesis examines implementation of the privilege against self-discrimination within the framework of Lithuanian Criminal Procedure Law. The objective of the research is to comprehensively disclose the historical context that has shaped our current understanding of the privilege against self-incrimination; to clarify the meaning and scope of the constitutional prohibition on compelling a person to testify against themselves and to examine its relation to the other constitutional guarantees; to analyze the challenges of ensuring proper implementation, more particularly in the context of modern technologies used in criminal procedure. Finally, this thesis presents an overall assessment based on the analysis.

Keywords: privilege against self-incrimination, *nemo tenetur se ipsum accusare*, special witness, Artificial Intelligence, constitutional right.

TURINYS

IŽANGA	2
1. SAVĖS NEKALTINIMO PRIVILEGIJOS GENEZĖ: ISTORINIAI ASPEKTAI IR KONSTITUCINĖS IŽVALGOS	5
1.1. Savęs nekaltinimo privilegijos raida Lietuvoje	5
1.2. Konstitucinės ižvalgos ir savęs nekaltinimo privilegijos vieta žmogaus teisių kontekste.....	14
2. SAVĖS NEKALTINIMO PRIVILEGIJOS SAMPRATA.....	19
2.1. Savęs nekaltinimo privilegijos turinys ir požymiai.....	19
2.2. Savęs nekaltinimo privilegijos santykis su kitomis fundamentaliomis procesinėmis garantijomis.....	27
3. SAVĖS NEKALTINIMO PRIVILEGIJOS ĮGYVENDINIMO PROBLEMINIAI ASPEKTAI	34
3.1. Specialiojo liudytojo instituto įtaka tinkamam savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimui.....	35
3.2. Šiuolaikinių technologijų keliami iššūkiai tinkamam savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimui	41
IŠVADOS	46
PASIŪLYMAI.....	49
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	50
SANTRAUKA.....	58
SUMMARY	59

IŽANGA

Temos aktualumas. Savęs nekaltinimo privilegija yra viena svarbiausių žmogaus teisių, užtikrinanti, kad asmuo nebus verčiamas liudyti prieš save. Tačiau nepaneigiama ir tai, kad visi fundamentalių asmens teisių pažeidimai, ypač baudžiamajame procese, yra ypatingai rimti bei gali asmeniui sukelti negrįžtamus padarinius. Todėl, nuolat besikeičiant socialinei, ekonominei bei politinei situacijai pasaulyje, atsiranda naujų būdų ir naujų grėsmių, kurios gali sąlygoti ir naujus būdus žmogaus teisėms pažeisti – ne išimtis ir savęs nekaltinimo privilegija. Atitinkamai, būtina nuolat tirti ir analizuoti, kaip pokyčiai pasaulyje atsiliepia šios teisės įgyvendinimui. Kaip pavyzdį, galima pateikti šiuolaikinių technologijų (mobiliųjų telefonų, dirbtinio intelekto) naudojimą baudžiamajame procese, kuris sukuria terpę potencialiems savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimams, apie kuriuos nė nebuvo galima pagalvoti prieš maždaug 50 metų. Negana to, teisė yra „gyvas organizmas“, todėl nėra ir negali būti nekintanti, kitu atveju – teisės normos gali pradėti nebeatitikti realybės ir taip bus atveriamas kelias dar didesniai kiekiui potencialių žmogaus teisių pažeidimų. Progreso pasaulyje sparta neturi nulemti pažangos trūkumo teisėje, todėl būtina nuolat stebėti ir analizuoti besikeičiančias situacijas, nustatyti atvejus, kuomet nepakankamas ar pasenęs teisinis reguliavimas negeba užtikrinti žmogaus teisių, o ypač savęs nekaltinimo privilegijos.

Darbo tikslas. Šio magistro darbo tikslas yra išanalizuoti savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimą Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje bei atskleisti su įgyvendinimu susijusią problematiką.

Darbo uždaviniai. Magistro darbu siekiama:

1. Išanalizuoti kaip požiūris į savęs nekaltinimo privilegiją kito įvairiais istoriniais laikmečiais bei atskleisti kaip tokie pokyčiai prisidėjo prie šiandieninės savęs nekaltinimo privilegijos sampratos ir padarė įtaką savęs nekaltinimo privilegijos turinio apimčiai;
2. Analizuojant nacionalinių bei tarptautinių teisės aktų reglamentavimą ir teismų praktiką, doktriną, atskleisti kaip šiandien suvokiama savęs nekaltinimo privilegija;
3. Analizuojant nacionalinių bei tarptautinių teisės aktų reglamentavimą ir teismų praktiką, doktriną nustatyti ryšį tarp savęs nekaltinimo privilegijos bei kitų Lietuvos Respublikos Konstitucija ginamų procesinių garantijų;
4. Analizuojant nacionalinių bei tarptautinių teisės aktų reglamentavimą ir teismų praktiką, doktriną, atskleisti probleminius savęs nekaltinimo privilegijos

įgyvendinimo baudžiamojo proceso teisėje aspektus, susijusius su specialiojo liudytojo statuso įtvirtinimu procese;

5. Analizuojant nacionalinių bei tarptautinių teisės aktų reglamentavimą ir teismų praktiką, doktriną, atskleisti šiuolaikinių technologijų keliamus iššūkius tinkamam savęs nekaltinimo privilegijos užtikrinimui.

Tyrimo objektas. Šio magistro darbo tyrimo objektas yra savęs nekaltinimo privilegija – jos genezė, samprata bei santykis su kitomis, Lietuvos Respublikos Konstitucija ginamomis, procesinėmis teisėmis – bei jos įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje, pasireiškiantis tiek teisiniu reglamentavimu, tiek praktikoje pastebimais iššūkiais.

Tyrimo metodai. Magistro darbe buvo pasitelkti šie tyrimo metodai: istorinis, lingvistinis, analizės, lyginamasis, sisteminis, teleologinis bei deskriptyvinis. Istorinis, deskriptyvinis bei analizės metodai panaudoti pateikiant savęs nekaltinimo privilegijos įtvirtinimo ir šios privilegijos, kaip žmogaus teisės, užtikrinimo pokyčius įvairiais istoriniais laikmečiais. Istorinis, lyginamasis ir sisteminis metodai naudoti, analizuojant doktrinoje, teisės aktuose ir teismų praktikoje pateikiamas nuomones bei įžvalgas dėl savęs nekaltinimo privilegijos, kaip fundamentalios asmens teisės bei jos vietos bendroje žmogaus teisių sistemoje. Lingvistinis aiškinimo metodas panaudotas atskleidžiant žodžio „privilegija“ tiesioginę reikšmę ir analizuojant, kokią reikšmę ši sąvoka galėtų įgauti asmens teisės savęs nekaltinti turinio kontekste. Teleologinis, istorinis, lyginamasis ir analizės metodai naudoti atskleidžiant, kodėl Lietuvoje buvo įtvirtintas specialiojo liudytojo institutas. Deskriptyvinis, analizės, lyginamasis ir sisteminis metodai panaudoti atskleidžiant savęs nekaltinimo privilegijos turinį, ryšį su kitomis, Konstitucijoje įtvirtintomis, fundamentaliomis asmens procesinėmis teisėmis bei atskleidžiant problematiką dėl specialiojo liudytojo bei šiuolaikinių technologijų panaudojimo baudžiamajame procese, kuri gana dažnai nagrinėjama teismų jurisprudencijoje, pastebima doktrinoje bei lyginant teisės aktus.

Darbo originalumas. Nors įvairių mokslinių tyrimų bei straipsnių, analizuojančių savęs nekaltinimo privilegiją įvairiais probleminiais aspektais yra gausu, tačiau akivaizdu, kad nuolat atsiranda ir naujų, dar mažai ištirtų ar analizuotų krypčių. Labai daug mokslinio indėlio šia tema pateikė Jurka bei Merkevičius savo monografijose, analizavę atitinkamai liudytojo ir įtariamojo statusą baudžiamajame procese. Nuolat išleidžiami ir tiriamųjų darbų ir kitomis temomis, kurios taip pat prisideda ir prie netiesioginio savęs nekaltinimo privilegijos instituto tyrimo. Per pastaruosius 5 metus pastebima, kad buvo bent 2 magistro darbai, analizuojantys konkrečiai šią temą. Vis dėlto, pastebėtina, kad viena iš gana mažai analizuotų krypčių, pateikiama ir šiame magistro darbe – šiuolaikinių technologijų

naudojimo baudžiamajame procese įtaka tinkamam savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimui.

Svarbiausi naudoti šaltiniai. Šiame magistro darbe, atsižvelgiant į tyrimo objektą, buvo analizuojama daugiausiai Lietuvos mokslinė literatūra, kurioje pateikiama medžiaga apie savęs nekaltinimo privilegijos istoriją, sampratą, įtvirtinimą baudžiamojo proceso teisėje bei praktinius iššūkius. Vertėtų išskirti: G. Godos, R. Jurkos, A. Juozapavičiaus, J. Machovenko bei R. Merkevičiaus mokslinius darbus. Taip pat gausiai analizuota Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo bei Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija bei Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojama praktika, bandant atskleisti savęs nekaltinimo privilegijos sampratą, turinį, praktines problemas bei žmogaus teisių pažeidimus. Analizuojant teisinį savęs nekaltinimo privilegijos įtvirtinimą, daugiausiai remtasi Lietuvos Respublikos Konstitucija bei Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksu, tačiau taip pat pakankamai dėmesio skirta ir poįstatyminiams teisės aktams – ypač Generalinio prokuroro įsakymams.

1. SAVĖS NEKALTINIMO PRIVILEGIJOS GENEZĖ: ISTORINIAI ASPEKTAI IR KONSTITUCINĖS ĮŽVALGOS

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 31 straipsnio 3 dalyje aiškiai įtvirtinta, kad: „draudžiama versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius“ (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Akivaizdu, kad nors savęs nekaltinimo privilegija ir yra konstitucinė žmogaus teisė, tačiau realus šios teisės įgyvendinimas neretai gali tapti tikru iššūkiu valstybės teisinei sistemai. Kaip valstybei įmanoma rasti balansą ir užtikrinti asmens teisę neduoti parodymų prieš save, tačiau tuo pačiu metu įgyvendinti ir kitą, iš Konstitucijos kylančią pareigą, bei atskleisti nusikalstamas veikas, tokiu būdu užtikrinant prigimtines piliečių, visuomenės teises ir laisves?

Šio darbo autorės nuomone, atsakyti į šį klausimą nėra tikslinga ir gana sunkiai įmanoma, pirmiausiai neatskleidus pačios savęs nekaltinimo privilegijos idėjos istoriniu aspektu bei minėtosios privilegijos sampratos pokyčių skirtingais laikmečiais. Atitinkamai, siekiant išsamiai suvokti ir atskleisti savęs nekaltinimo privilegijos reikšmę, jos įtaką dabartinei teisės sistemai, būtina ir vertinga aptarti istorinę raidą ir tam tikras konstitucines įžvalgas, formuojančias dabartinį privilegijos taikymą Lietuvoje.

1.1. Savęs nekaltinimo privilegijos raida Lietuvoje

Savęs nekaltinimo privilegija Lietuvos baudžiamojoje justicijoje tikrai nėra naujiena, atsiradusi palyginus neseniai. Tai ilgą kelią nuėjusi ir daug transformacijų turėjusi lotyniškojo principo *nemo tenetur se ipsum accusare* išraiška, įtvirtinta ne tik nacionalinių, konstitucinių, bet ir tarptautinių teisės aktų lygmenyje.

R. Jurka savo monografijoje „Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese“, išskiria klasikinę ir naująją draudimo versti parodymus prieš save (minėtojo *nemo tenetur se ipsum accusare* principo) teorijas. Tiek klasikinės, tiek naujosios teorijos šalininkai nesutaria, kas galėtų būti laikoma savęs nekaltinimo principo ištakomis. Vieni teisės mokslininkai šį principą kildina iš Anglijoje 1641 m. suformuluoto draudimo teismui iš kaltinamo asmens prašyti priesaikos; kiti principą sieja su romėnų ir Bažnyčios teise, kanonų teise arba teigia, kad jo užuomazgos susiformavo dar Romos Respublikos laikotarpiu (Jurka, 2009, p. 190-191). Taigi, nors šaltinių ir įvairių teisės mokslininkų nuomonių gausa neleidžia nustatyti konkretaus istorijos taško, kuriame nagrinėjamas principas susiformavo, akivaizdu, kad tai nėra tik naujųjų laikų teisės sistemų pasiekimas. Dar prieš susiformuojant modernioms teisinės valstybės idėjoms, didelę svarbą ir dėmesį skiriančioms žmogaus teisių užtikrinimui, suvokta, kad kaltinamajam turi būti užtikrinta teisė savęs nekaltinti.

Štai doc. dr. R. Merkevičius savo monografijoje „Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata“, remdamasis įvairių Vokietijos teisės mokslininkų darbais, nurodo, kad dabartinis konstitucinis draudimas duoti prieš save parodymus, kitaip pasireiškiantis draudimu asmenį versti aktyviai dalyvauti savęs įkaltinimo procese, pirmą kartą suformuotas Talmudo teisėje. Autorius nurodo, kad Talmudo teisėje asmenims, kurie kaltinami nusikaltimo padarymu, buvo draudžiama liudyti, t. y. būti liudytojais savo pačių bylose, nes liudytojai turėjo pareigą ne tik liudyti, bet buvo laikomi ir savotiškais budeliais, turėsiančiais įvykdyti mirties bausmę. Negana to, liudytojams už melagingų parodymų davimą skiriama tokia pati, kaip ir kaltinamajam, bausmė (Merkevičius, 2008, p. 472-473). Atitinkamai, jeigu kaltinamasis, davęs melagingus parodymus savo byloje, būtų nuteisiamas mirties bausme, būtų neįmanomas jo dalyvavimas vėliau atliekant sau mirties bausmę. Taigi, siekiant kad išvengti logikai prieštaraujančių situacijų, kuomet tam pačiam asmeniui turėtų būti du kartus įvykdoma mirties bausmė, Talmudo teisėje galiojo absoliutus draudimas teikti save įkaltinančius parodymus paties kaltinamojo byloje.

Talmudo teisė nebuvo vienintelė pripažįstanti poreikį užtikrinti, kad kaltinamasis neduotų parodymų prieš save. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principas egzistavo ir kanonų teisėje, tačiau popiežiui Inocentui II 1199 m. dekretu įtvirtinus inkviziciją, buvo visiškai išsižadėta ir nusigręžta nuo minėtojo principo. Kartu su Inocento II dekretu kontinentinėje Europoje prasideda apie 600 m. trukęs inkvizicijos laikotarpis (Merkevičius, 2008, p. 473-477). O tai puikiai iliustruoja Tomo Akviniečio mintis, kad nors ir neabsoliuti, tačiau pareiga kaltinamajam sakyti tiesą buvo neišvengiama, o tiesos neigimas ar melas prilyginamas mirtinai nuodėmei (Merkevičius, 2008, p. 474).

Vis dėlto, nagrinėjant savęs nekaltinimo privilegijos atsiradimą ir raidą būtent Lietuvos baudžiamajame procese, vertėtų pradėti nuo Pamedės teisyno (lot. *Jura Prutenorum*). Pamedės teisynas, kitaip žinomas kaip Prūsų teisynas, priimtas 1340 m. Pamedės prūsų susirinkime. Kodifikuota Pamedės teisyne prūsų paprotinė teisė galėjo prisidėti prie Lietuvos teisės sistemos formavimo ir, pasak istoriko V. Pašutos, yra vertinga mūsų teisinės sistemos formavimosi pažinimui tuo, kad ja galėjo būti vadovautasi ir Žemaitijoje, XV a. pradžioje patekusiai į Kryžiuočių ordino teisinę priklausomybę bei yra laikomas ypač reikšmingu Lietuvos teisės šaltiniu, nors *per se* ir nėra tiesioginis Lietuvos teisės šaltinis (Andriulis *et al.*, 2002, p. 42). Tiesa, vėliau teisės mokslininkai, nagrinėdami baudžiamųjų įstatymų raidą Lietuvoje, kvestionuoja V. Pašutos išsakytą nuomonę dėl Pamedės teisyno galiojimo Žemaitijoje ir nurodo, kad nebuvo pateikta tiesioginių įrodymų (Aliukonienė, Machovenko, 2013, p. 28). Nepaisant to, pats Pamedės teisynas, nors ir nebuvo tiesiogiai taikomas lietuviams, o Kryžiuočių ir Kalavijuočių ordinų pavergtiems

laisviesiems prūsams (tam tikram prūsų socialiniam sluoksniui), tačiau *Jura Prutenorum* leidžia geriau suprasti ne tik pačių prūsų, bet ir lietuvių paprotinę teisę reguliuotus socialinius ir ekonominius santykius (Andriulis *et al.*, 2002, p. 42-43). Taigi, šio magistro darbo autorės nuomone, Pamedės teisyne ir jame kodifikuota baudžiamojo proceso teisė, nors ir nedidele apimtimi, bet vis tiek leidžia nagrinėti ir geriau suprasti Lietuvos baudžiamajai teisei aktualų klausimą dėl savęs nekaltinimo privilegijos atsiradimo ir jos taikymo, įvertinant bendrus prūsų ir lietuvių paprotinės teisės vystymosi panašumus tuometiniame istoriniame etape.

Nors didžioji dalis Pamedės teisyne buvo skirta išskirtinai baudžiamosios teisės normoms, kuriose aprašomi nusikaltimai ir nurodomos sankcijos už nusikaltimų padarymą, likusi, ir kiek mažesnė, dalis skirta baudžiamajam procesui. Pats procesas „buvo gana painus ir smulkiai reglamentuotas“, o proceso esmė atsispindėjo Pamedės teisyne 15 straipsnyje, reglamentuojančiame, kad „ginčą laimi tas, kuris turi geresnių įrodymų“ (Andriulis *et al.*, 2002, p. 53). Taigi, akivaizdu, kad jau tuometiniam XV a. baudžiamajam procesui būdingas procesinis šalių rungtinėjimas tarpusavyje, tačiau to jokių būdų negalima prilyginti šiandienos, moderniam baudžiamojo proceso rungtinėjimo principo įgyvendinimui. Tai patvirtina ir faktas, kad pavieniais atvejais teisiamojo prisipažinimas laikomas pačiu svarbiausiu įrodymu, po kurio nebuvo ieškoma ar reikalaujama jokių kitų ar papildomų įrodymų. Palikta galimybė susiklostyti kurioziškoms situacijoms, kuomet asmuo, prisipažinęs dėl nusikaltimo, kurio iš tikrųjų nebuvo, vis tiek būdavo baudžiamas kaip nusikaltėlis (Machovenko, 2007, p. 22). Ir vis dėlto, nors toks formalus įrodymų vertinimas nesuderinamas su šiandieniniu Lietuvos baudžiamuoju procesu, Pamedės teisyne reglamentuotas baudžiamasis procesas nedraudė kaltinamajam pasinaudoti priešingos institucijos savo paties byloje. Atitinkamai, galima daryti prielaidą, kad Talmudo teisėje suformuotas draudimas asmeniui liudyti savo paties byloje, nors istoriškai ir suformuotas anksčiau, neturėjo pastebimos įtakos Pamedės teisynei. Priešingai, Pamedės teisyne reglamentuojamą baudžiamąjį procesą galima vadinti paprotinės prūsų ir vokiečių ordinų platinamos teisės išraiška, kuriai, šio darbo autorės nuomone, įtaką neabejotinai darė ir krikščioniškų Europos valstybių tuo metu pripažįstamas inkvizicinis procesas, prisipažinimą laikantis *regina probationum* – įrodymų karaliene. Inkvizicinio proceso, vyravusio Europoje, įtaką paliudija ir faktas, kad Pamedės teisyne, nors teismas, šalis ginčijantis, turėjo būti pasyvus (Andriulis *et al.*, 2002, p. 53), konkrečiais atvejais, kuomet nusikaltimai padaromi prieš vokiečius, jų teismų darbą, kelių saugumą – valstybė pati imdavosi nusikaltimų išaiškinimo iniciatyvos; o nusikaltimuose nuosavybei, valstybė nepaisydavo netgi nukentėjusiojo valios (Šapoka *et al.*, 2013, p. 92).

Ir nors Pamedės teisyne galima įžvelgti nemažai inkvizicinio proceso apraiškų, ypač prisipažinimo, kaip svarbiausio įrodymo, kontekste, buvo situacijų, kuomet kaltinamasis galėjo neigti savo kaltę. Negana to, Pamedės teisyno 68 straipsnyje nurodyta, kad iš kaltinamojo apskritai nėra reikalaujama priesaika, kai ginamasi dėl smulkių nusikaltimų; ir kaltinamasis gintis gali su priesaikos pagalbininkais – asmenimis, tiesiogiai visiškai nesusijusiais su nusikaltimo padarymu, tačiau pakviestais vienos iš šalių paliudyti, kad kviečiančioji šalis yra teisinga bei dora, todėl atitinkamai negalėjo meluoti ir dėl nusikaltimo (ne)padarymo (Andriulis *et al.*, 2002, p. 53-54). Taip pat, Pamedės teisyne matoma ir iš lietuvių paprotinės teisės perimtų nuostatų, pavyzdžiui, įkaitintos geležies neavartojimas įrodymams išgauti, nebūdingų kitų aplinkinių kraštų teisei (Šapoka *et al.*, 2013, p. 92). Taigi, Pamedės teisyne leidžia geriau suprasti ir rašytiniuose šaltiniuose neužfiksuotos išskirtinai lietuvių paprotinės teisės padėtį XIV a. Europoje. *Summa summarum*, nors Pamedės teisyne ir nėra imperatyviai įtvirtinto draudimo duoti prieš save parodymus ar teisės savęs nekaltinti, tačiau sistemiškai vertinant nagrinėjamo teisyno procesines normas, galima daryti prielaidą, kad egzistavo kaltinamojo galimybė pasinaudoti alternatyviomis procesinėmis priemonėmis, pavyzdžiui, priesaikos pagalbininkais, ir nepateikti įrodymų prieš save, atitinkamai – savęs nekaltinti, taip pat tam tikra apimtimi buvo ribojamas ir įrodymų išgavimas prievarta.

Siekiant visapusiškai atskleisti savęs nekaltinimo privilegijos Lietuvoje formavimąsi, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad, pasak A. Šenavičiaus, Lietuvos teisė vystėsi pagoniškos kultūros pagrindu, atitinkamai, tiek Lietuvos rašytinė teisė, tiek pati Lietuva, kaip valstybė, Vidurio Europoje susiformavo vėliausiai (Šapoka *et al.*, 2013, p. 69). Tai įrodo faktas, kad Lietuvoje tik XIV a. pabaigoje, bene sulig Jogailos tapimu Lenkijos karaliumi ir kiek vėlesniu Lietuvos krikšto priėmimu, atsirado pirmieji rašytiniai Lietuvos teisės šaltiniai (Šapoka *et al.*, 2013, p. 94). Jogailos privilegijos, dar žinomos kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) privilegijos, laikomos pirmuoju įstatymu, kuris nors ir proginis, išleistas Lietuvos krikšto proga, tačiau tapo pastovus ir negalėjo būti savavališkai panaikintas (Andriulis *et al.*, 2002, p. 57). Ir vis dėlto, nors Jogailos privilegijos yra svarbus Lietuvos valstybingumui ir jo raidai teisės aktas, deja, plačiau nereglamentavo su baudžiamuoju procesu susijusių klausimų. Vėlesne 1434 m. Žygimanto Kęstutaičio privilegija, sulýginusia kunigaikščių ir bajorų teises, taip pat įtvirtinamas draudimas kunigaikščių ir bajorų baudimą slapto skundo pagrindu, neįrodžius jų kaltės pagal Lietuvos teisę teisme (Andriulis *et al.*, 2002, p. 61-61), o Kazimiero Jogailaičio privilegijos pagrindu toks draudimas pradėtas taikyti ir miestiečiams (Zujienė, 2016, p. 11-12), tačiau nėra išsamiau reglamentuojama valstybės baudžiamoji teisinė tvarka, vis dar laikomasi anksčiau

susiformavusių paprotinės teisės normų. Laikotarpiu tarp XIV a. pabaigos ir XVI a. pirmos pusės, rašytiniai teisės aktai, išreiškiami valdovų privilegijomis ar Ponų tarybos sprendimais, reguliavo tik atskirus gyventojų sluoksnius, svarbiausius karybos ir valstybės gynybos klausimus, taip pat dažnu atveju apėmė tik atskiras, specifines teritorijas; o teisės aktais užpildomos tik naujai atsirandančios paprotinės teisės spragos (Zujienė, 2016, p. 5-6), akivaizdžiai nesiekiant bendros valstybės teisės kodifikacijos. Ir nors įvairūs baudžiamosios bei baudžiamojo proceso teisės klausimai, tokie kaip: asmeninė atsakomybė už padarytą nusikaltimą, bausmės proporcingumas, mirties bausmės skyrimas, reglamentuojami vėliau išleistose Aleksandro bei Žemių privilegijose, tik 1468 m. Kazimiero teisyne galima rasti konkrečių normų, iš dalies reguliuojančių savęs nekaltinimo privilegijos klausimą tuometinėje Lietuvos teisės sistemoje ir leidžiančių suprasti valstybės požiūrį į kaltinamojo parodymų svarbą bei vietą teismo procese.

Kazimiero teisyne asmens prisipažinimas (nediferencijuojant ar tai savanoriškas, ar kankinant išgautas prisipažinimas) jau oficialiai pradedamas laikyti įrodymu karaliene, o tai patvirtina 16 straipsnis, kuriame numatoma, kad vagį galima kankinti, siekiant išgauti prisipažinimą, bei 18 straipsnis, kuriame nurodyta, kad nors kankinamasis ir neprisipažįsta, tačiau pastebėjus, kad kankinimo metu vartojo skausmą mažinančias žoleles, o prieš tai buvo žinoma, kad asmuo yra vogęs, net ir neišgavus prisipažinimo, asmenį reikia pakarti (Jurginis, 1967, p. 18). Taigi, LDK kankinimai, parodymams iš kaltinamojo išgauti, teisės aktų lygmenyje buvo įtvirtinti sulig Kazimiero teisyne (Machovenko, 2013, p. 277). Tiesa, nors kankinimai ir įtvirtinti Kazimiero teisyne, pati kankinimų procedūra rašytinių teisės aktų lygmeniu nebuvo detalizuota iki pat Pirmojo Lietuvos Statuto paskelbimo 1529 m. (Andriulis *et al.*, 2002, p. 91). Kazimiero teisyne paskelbimą galima vadinti simboline inkvizicinio proceso Lietuvoje pradžia, kuri, kaip jau anksčiau nurodyta šiame magistro darbe, dėl vėlesnės Lietuvos valstybingumo pradžios ir valstybės teisės kodifikavimo, atsiliekanti nuo kitų krikščioniškosios Europos šalių bene 300 metų. Atitinkamai, akivaizdu, kad dėl vis didesnę įtaką įgaunančio inkvizicinio proceso, XV a. II pusės Lietuvoje apie savęs nekaltinimo privilegiją ar jos taikymą nebuvo nė minties, atsižvelgiant ir į tai, kad asmuo būdavo kankinant ir prieš savo valią verčiamas duoti parodymus.

Analizuojant tolimesnį Lietuvos baudžiamojo proceso teisės ir jos institutų vystymąsi Lietuvoje, nevertėtų praleisti ir Lietuvos Statutų, kuriais vadovautasi bene 3 a., iki pat carinės Rusijos iniciatyva 1840 m. panaikinto Trečiojo Lietuvos Statuto laikotarpio. Rašytinių teisės aktų gausa ir netolygus jų taikymas apimties bei teritorijos atžvilgiu lėmė poreikį kodifikuoti bendrą visai LDK teritorijai ir įvairiems socialiniams sluoksniams teisės aktą. Tokį poreikį natūraliai paskatino ir tolesnis Lietuvos valstybingumo vystymasis.

Negana to, apie teisės kodifikavimo poreikį suponavo ir faktas, kad daug sunkumų kėlė iki XVI a. jau išleistų teisės aktų taikymas: jie nebuvo tinkamai sisteminami, išspausdinami, plito tiek oficialiais, tiek kitokio pobūdžio nuorašais, į kuriuos įsipainioję netikslumai ir lėmė nevienodą teisės taikymą (Andriulis *et al.*, 2002, p. 112-113).

Nors kodifikuoto teisyno poreikio klausimas buvo iškeltas ne kartą, tik 1514 m. Vilniaus seime, susirinkusioji Ponų taryba ir kiti svarbūs valstybės didikai reikliau išreiškė prašymą tuometiniam LDK valdovui – Žygimantui Senajam – kad būtų sudarytas bendras visai Lietuvai teisės aktas – Lietuvos Statutas (Andriulis *et al.*, 2002, p. 113). Lietuvos Statutais pirmiausiai siekta ne sukurti ir tik pateikti naujas teisės normas viename dokumente, bet veikiau surinkti ir susisteminti jau egzistuojančią ir *de facto* taikytą Lietuvoje teisę (Šapoka *et al.*, 2013, p. 123-124). Akivaizdu, kad tai nebuvo teisės aktas, išreiškiantis naujausiąją Lietuvos valdovo valią. Tai pagrindžia ir faktas, kad Lietuvos Statutuose atsispindi ne tik iš įvairių metų privilegijų surinktos teisės normos, bet ir kunigaikščio teismų sprendimų bei nusistovėjusios paprotinės teisės norminės išraiškos (Andriulis *et al.*, 2002, p. 112-113). Taigi, Pirmuoju Lietuvos Statutu užfiksuota tikroji ir realiai tuometinėje Lietuvoje taikyta ir įsitvirtinusi teisė, jos normos, kurios neretu atveju buvo grynai paprotinės teisės išdava. Ir vis dėlto, baudžiamojo proceso teisės kontekste, iš Statutuose įtvirtinto reglamentavimo, išvelgiama ypač ryški inkvizicinio proceso įtaka tuometinės teisės tendencijoms.

Kaip ir pridera tuometiniam istoriniam laikmečiui, bei vyraujančiam Europoje inkvizicinio proceso pripažinimui, prisipažinimas ir Lietuvos Statutuose išliko „įrodymų karaliene“. Pavyzdžiui, Pirmojo Lietuvos Statuto XII skyriaus 13 straipsnyje nurodoma, kad kaltinamajam neprisipažinus, nekaltumas gali būti įrodytas tik asmenine priesaika (Gelumauskienė *et al.*, 2012, p. 139). Ir nors šiame konkrečiame straipsnyje eksplicitiškai nebuvo įtvirtinta galimybė kankinti žmogų, siekiant išgauti jo prisipažinimą, tačiau paskutiniame Pirmojo Lietuvos Statuto skyriuje, kuris yra skirtas atsakomybei už vagystes reglamentuoti, yra gausu atvejų, kuomet kankinimai leidžiami. Pavyzdžiui, Pirmojo Lietuvos Statuto XIII skyriaus 14 straipsnyje detalizuojama, kad vagį, pagautą su įkalčiu, galima kankinti ne daugiau kaip 3 kartus tą pačią dieną, bet kankinant nesuluošinti, o kankinamajam neprisipažinus už kankinimus tektų atlyginti (Gelumauskienė *et al.*, 2012, p. 142). Ir nors kankinimai pirmą kartą įteisinti jau Kazimiero teisyne, būtent Lietuvos Statutai šiek tiek detaliau reguliavo kankinimų paskyrimo pagrindus, procedūras. Verta išskirti ir tai, kad pats dėmesys kankinimų sureguliuavimui Lietuvos Statutuose buvo antraeilis, lyginant su kitais to meto Europos šalių teisės aktais, teisyneis dėl LDK tebevyrausio rungimosi proceso (Machovenko, 2007, p. 35-36). Vis dėlto, tai jokių būdu

nepaneigia fakto, kad kaip ir pridera Viduramžių epochos Europos šalims, LDK taip pat pripažino inkvizicinį procesą. Tik LDK inkvizicinis procesas plačiai nepaplitęs, nes buvo laikomas pernelyg sudėtingu bei brangiu. Atitinkamai, inkvizicinis procesas buvo taikomas tik valstybiniais ir religiniams nusikaltimams išaiškinti (Machovenko, 2007, p. 36). Taigi, galima teigti, kad Lietuvos Statutų galiojimo laikotarpiu nebuvo propaguojamos ar juolab vystomos savęs nekaltinimo privilegijos idėjos. Tai nekelia nuostabos, įvertinant tai, kad Europoje daugiausiai vyravo inkvizicinio proceso modelis, asmens prisipažinimą (neretai išgaunamą tik kankinimais) laikantis svarbiausiu įrodymu byloje, o šio modelio paplitimas neabejotinai darė įtaką ir LDK teisinei sistemai, o atitinkamai, nebuvo užtikrinama galimybė asmeniui savęs nekaltinti.

Vienas svarbiausių tuometiniam Lietuvos valstybingumo vystymuisi teisės aktų 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymas, dar žinomas kaip Gegužės 3-iosios Konstitucija. Tai pirmoji Europoje ir antroji pasaulyje Konstitucija (Machovenko, 2013, p. 284), kurioje ryški Apšvietos epochos ir humanizmo idėjų dvasia. Vis dėlto, nors Gegužės 3-iosios Konstitucija ir buvo pakankamai moderni tam laikmečiui bei savo idėjomis ne per daugiausiai atsiliko ir nuo tuometinės Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucijos, kuri gana nemaža apimtimi galioja ir iki šių dienų (Machovenko, 2013, p. 284), vis dar neegzistavo žmogaus teisių, kaip prigimtinių kiekvieno asmens teisių, įtvirtinimas. Vyravo požiūris, kaltinamąjį laikantį tyrimo objektu, neretai netgi nežinančiu, kuo jis yra kaltinamas, nematyta ir jokio skirtumo tarp kaltinimo ir teisingumo vykdymo funkcijų (Gušauskienė, 2005, p. 56). Atitinkamai, situacija dėl savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimo, tiksliau šios privilegijos trūkumo, drastiškai nepakito iki pat Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo.

Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1795 m. LDK atsidūrė carinės Rusijos valdžioje ir tokiu būdu pradingo iš tuometinio Europos žemėlapiu (Andriulis *et al.*, 2002, p. 253). Akivaizdu, kad su carinės valdžios atėjimu siekta okupuotos Lietuvos teritorijose įvesti likusioje Rusijos imperijos teritorijoje galiojusius įstatymus, tačiau tai vyko palaipsniui. Taigi, okupuotoje carinės Rusijos Lietuvoje dar kuriam laikui liko galioti baudžiamoji teisė bei teismo procesas, galiojęs ir iki 1795 m. (Andriulis *et al.*, 2002, p. 266). Atitinkamai, nebuvo užtikrinta ir įtariamųjų bei kaltinamųjų teisė neliudyti ir (ar) neteikti save kaltinančių parodymų. 1840 m. panaikinti visi iki trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo galioję teisės aktai ir visa apimtimi įvesti bendrieji Rusijos imperijos įstatymai (Andriulis *et al.*, 2002, p. 273), imta vadovautis carinės Rusijos baudžiamaisiais įstatymais.

Ir nors iki Pirmojo pasaulinio karo Rusijos imperijoje tuo pačiu metu galiojo daugiau nei vienas baudžiamasis įstatymas, aktualiausias, analizuojant savęs nekaltinimo privilegijos raidą, teisės aktas 1864 m. Teismų statutas, kuris sudarė tuometinės civilinio ir baudžiamojo proceso teisės pagrindą (Maksimaitis, Vansevičius, 1997, p. 191). Taip yra dėl to, kad šis įstatymas (su reikiama pakeitimais) galiojo ir tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje. Akivaizdu, kad jame buvo padaryti pakeitimai ir patikslinimai bei pašalinamos nuostatos, nesuderinamos su 1918 m. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniais Dėsniais, 1919 m. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniais Dėsniais, 1920 m. Laikinosios Lietuvos Valstybės Konstitucija ir vėlesnėmis 1922 m. bei 1928 m. Konstitucijomis (Maksimaitis, Vansevičius, 1997, p. 190). Ir nors Lietuva tapo nepriklausoma valstybe, tarpukario Lietuvos baudžiamasis procesas vis dar tinkamai neužtikrino visų įtariamojo teisių (Gušauskienė, 2005, p. 57), kurias pripažįstame ir garantuojame (ar bent jau turėtume) dabartiniame Lietuvos baudžiamajame procese.

Teisės mokslininkai tarpukario baudžiamąjį procesą Lietuvoje apibūdino kaip inkviziciniu būdu vykusį tardymą, kuriame tardytojas vykdė ir kaltintojo, ir gynėjo, ir teisėjo funkcijas, iš esmės būdamas tik kaltintoju, ir taip tinkamai neužtikrinant asmens teisės į gynybą (Gušauskienė, 2005, p. 57). Vis dėlto, buvo padarytas labai svarbus žingsnis savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimo baudžiamajame procese atžvilgiu. Nors kaltinamojo apklausos, parodymų rinkimo procesas ir galėjo atrodyti kaip tardomasis, tinkamai neužtikrinant teisės į gynybą, tačiau įrodomąją galią turėjo tik savanoriškas prisipažinimas, kuris sutapo su kitomis nustatytomis bylos aplinkybėmis, o tylėjimas nebuvo laikomas kaltinamojo prisipažinimu (Andriulis *et al.*, 2002, p. 432). Tokia įrodymų priimtumo taisyklė, iš dalies buvo saugiklis, užtikrinantis, kad asmuo nebūtų nepagrįstai nuteisiamas, neturint jokių kitų nusikalstamos veikos padarymą patvirtinančių įrodymų. Kartu svarbu pabrėžti, kad tarpukario Lietuvos baudžiamasis procesas numatė galimybę atsisakyti liudyti prieš savo sutuoktinį, tiesioginį giminaitį, brolių ar seserį; o tuo atveju, kai jie nepasinaudodavo šia galimybe ir sutikdavo teikti parodymus, būdavo apklausiami be priesaikos (Andriulis *et al.*, 2002, p. 432). Toks reguliavimas užtikrino, kad asmenys nebūtų įbauginti ar bijodami jiems patiems grėsiančios baudžiamosios atsakomybės, netiesiogiai būtų verčiami liudyti ir nepagrįstai apsunkintų kaltinamojo procesinę padėtį.

Kita vertus, teismas turėjo diskreciją nuspręsti, ar reikalingas teisminis kaltinamojo tardymas, kai prisipažinimas nekėlė abejonių ir to neprašydavo kiti proceso dalyviai (Andriulis *et al.*, 2002, p. 433). Gali kilti pagrįstų abejonių, ar teismas tinkamai įvertindavo jam pateiktą kaltinamojo prisipažinimą, ir koks prisipažinimas, gautas iš tardytojo teismui pateiktos medžiagos, buvo laikomas „nekeliančiu abejonių“, kai gynėjams buvo

draudžiama dalyvauti atliekant tardymo veiksmus. Atitinkamai, neapklausiant kaltinamojo teisme dar kartą, negali būti patikrinamas ir faktas, ar kaip buvo gautas prisipažinimas ir, ar prisipažinimas apskritai buvo savanoriškas. Taigi, kartu su simboliniu savęs nekaltinimo privilegijos įtvirtinimu baudžiamajame procese, buvo palikta pakankamai reali galimybė, kad savęs nekaltinimo privilegija vis tiek nebus užtikrinta.

Prasidėjus sovietinės okupacijos laikotarpiui, Lietuvoje įvyko daug baudžiamųjų įstatymų pakeitimų. Tačiau, analizuojant savęs nekaltinimo privilegijos raidą bei transformacijas įvairiais laikmečiais, verta išskirti būtent 1961 m. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – LTSR BPK) priėmimu įvykusius pasikeitimus šiai asmens teisei. Iš pirmo žvilgsnio, LTSR BPK gana deklaratyviai įtvirtino ir gerbė žmogaus teises baudžiamajame procese. Pavyzdžiui, LTSR BPK 10 straipsnyje nurodyta, kad asmens neliečiamybė turi būti gerbiama, 12 straipsnyje įtvirtinama piliečių lygybė prieš įstatymą ir teismą, 14 straipsnyje pabrėžiama, kad teisėjai privalo būti nepriklausomi ir klausyti tik įstatymo (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo..., 1961). Ypač svarbus LTSR BPK 18 straipsnis nurodantis, kad: „draudžiama stengtis išgauti kaltinamojo parodymus smurtu, grasinimais ir kitokiomis neteisėtomis priemonėmis“ (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo..., 1961). Taigi, sistemiškai neanalizuojant teisės akto atrodytų, kad tuometinis baudžiamasis įstatymas gerbė kaltinamojo teisę į savęs nekaltinimo privilegiją ir draudė prievarta išgauti prisipažinimą. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad LTSR BPK 78 straipsnyje nurodyti du atvejai, kada asmenys negali būti apklausiami kaip liudytojai: kai asmuo yra kaltinamojo gynėjas ir, kai asmuo dėl fizinių ar psichinių trūkumų negeba teisingai suvokti bylai reikšmingų aplinkybių ir duoti teisingų parodymų apie tas aplinkybes (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo..., 1961). Be to, LTSR BPK 81 straipsnyje nurodyta, kad liudytojams už atsisakymą ar vengimą duoti parodymus bei melagingų parodymų davimą kyla baudžiamoji atsakomybė (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo..., 1961). Tačiau, 78¹ straipsnyje įtvirtintas draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo..., 1961). Vertinant teisės aktą, atrodo, kad savęs nekaltinimo privilegijos prasme LTSR BPK ne per daugiausiai skiriami ir nuo dabartinio BPK.

Tačiau taip pat svarbu prisiminti ir istorinį kontekstą, patvirtinantį, kad įtariamieji (kaltinamieji) ir jų šeimos nariai, giminaičiai dažnu atveju neturėjo jokių procesinių garantijų, įskaitant teisę į gynybą ar savęs nekaltinimą, ypač jeigu buvo įtariama „neištikimybė“ režimui. Pavyzdžiui, kaltinamajam buvo privaloma sutikti vykdyti

tardytojo nutarimą dėl patikrinimo, parodymų patikrinimo vietoje ar duoti pavyzdžius lyginamajam tyrimui (Jurka, 2018, p. 643). Kaltinimo ir teisingumo vykdymo funkcijų dubliavimas pasireiškė *de facto* neegzistuojančia apsauga nuo valstybės pareigūnų savivalės (Gušauskienė, 2005, p. 57). Dabar, turint galybę viešai prieinamos informacijos apie okupacinio sovietų režimo vykdomas represijas, galima plačiau įvertinti ir daryti pagrįstą prielaidą, kad LTSR BPK draudimas prievarta išgauti įtariamojo (kaltinamojo) prisipažinimą ar kitus parodymus apie nusikalstamą veiką iš esmės tebuvo deklaratyvus užrašas įstatyme, dažnu atveju stipriai prasilenkiantis su tuometine realybe ir realiais baudžiamosios politikos ir valstybės režimo siekiais.

Summa summarum, vyrauja skirtingos nuomonės dėl savęs nekaltinimo privilegijos užuomazgų atsiradimo laikotarpio, tačiau nenuginčijama, kad tai nėra Naujausiųjų laikų išdava. Skirtingais istoriniais laikmečiais drastiškai skyrėsi ir požiūris į savęs nekaltinimo privilegiją bei jos užtikrinimo būtinybę: Viduramžių inkvizicinis procesas visiškai ignoravo šią teisę, ir prisipažinimą, dažniausiai išgaunamą prievarta, laikė svarbiausiu įrodymu, leidžiančiu nuteisti žmogų; vėliau, keičiantis socialinei bei ekonominei padėčiai ne tik Europoje, bet ir pasaulyje, atsigręžiama į humanistines ir žmogaus teises gerbiančias idėjas. Vis dėlto, ne vieną šimtmetį besiformavusi ir daug transformacijų turėjusi savęs nekaltinimo privilegija, *de facto* bent minimaliai užtikrinanti įtariamojo (kaltinamojo) teises, Lietuvoje pasireiškė tarpukario laikotarpiu, įrodomąją galią suteikiant tik savanoriškam prisipažinimui. Vėliau jau modernesnis savęs nekaltinimo privilegijos išraiškos įgyvendinimas (pripažintas ir tarpukario Lietuvoje) faktiškai nebeįgyvendinamas dėl sovietinės okupacijos režimo vykdomos politikos, telieka formaliai įtvirtintas LTSR BPK. Ir tik Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, savęs nekaltinimo privilegija, taip kaip ją suprantame ir šiandien, tampa viena svarbiausių teisingo ir žmogaus teises gerbiančio baudžiamojo proceso dalimi. Apie savęs nekaltinimo privilegijos įtvirtinimą bei reikšmę nepriklausomoje Lietuvoje šio magistro darbo autorės nuomonė išreiškta kituose skyriuose.

1.2. Konstitucinės įžvalgos ir savęs nekaltinimo privilegijos vieta žmogaus teisių kontekste

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, Lietuvos teisės (įskaitant ir baudžiamosios, ir baudžiamojo proceso teisės) kūrimosi pradžia simboliškai užbaigta referendumu, kuriuo priimta ir iki šių dienų galiojanti Konstitucija (Švedas, 1994 cituota Jurka, 2018, p. 647). Priėmus Konstituciją, kilo natūralus poreikis suderinti visus teisės aktus su Konstitucijoje įtvirtintomis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, perimtomis iš prisiimtų tarptautinės teisės įsipareigojimų. Tačiau toks teisės sistemos derinimas su demokratinės ir teisinės valstybės principais neįvyko per naktį, būtent dėl to po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje

tiesioginis baudžiamojo proceso teisės šaltinis buvo LTSR BPK paremtas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau – pereinamojo laikotarpio BPK), kurį įstatymų leidėjas nuolat keitė ir koregavo, bandydamas eliminuoti sovietmečio „paveldą“ (Jurka, 2018, p. 648). Nuo Konstitucijos priėmimo iki 2002 m. priimto Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) įsigaliojimo dienos Konstitucijos 31 straipsnis tapo daugelio sprendimų, susijusių su proceso dalyvių teisių ir laisvių gerinimu, pagrindu pereinamojo laikotarpio BPK (Jurka, 2018, p. 648-649); ne išimtis ir pakeitimai dėl savęs nekaltinimo privilegijos.

Nagrinėjant Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalį išimtinai lingvistiniu metodu, galima suprasti tik tiek, kad egzistuoja draudimas asmenį versti duoti parodymus prieš patį save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius. Tačiau tik lingvistinis metodas negeba atsakyti į daugybę klausimų, susijusių su šios konstitucinės normos esmės gilesniu suvokimu ir realiu įgyvendinimu. Pavyzdžiui: kas laikoma vertimu duoti parodymus prieš save ir kokie atvejai galėtų būti pripažįstami vertimu duoti parodymus prieš save; kas patenka į artimų giminaičių ratą? Būtent dėl to yra ypač svarbu išsiaiškinti ir suprasti, kaip ši konstitucinė nuostata susijusi ne tik su nacionaline, bet ir tarptautine teise bei jos pripažįstamomis ir ginamomis žmogaus teisėmis, kaip ji aiškinama nacionalinės ir tarptautinės teisės lygmenimis.

Dar prieš įsigaliojant Konstitucijai, 1991 m. kovo 12 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba nutarimu „Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų“, kurio viena iš sudedamųjų dalių yra Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (toliau – TPPTP), įsipareigojo laikytis, gerbti ir ginti visuotinai pripažįstamas žmogaus teises ir pagrindines laisves. TPPTP 14 straipsnio 3 dalies g punkte įtvirtinta, kad kiekvienas asmuo, kuriam pareikštas kaltinimas nusikalstamos veikos padarymu, turi teisę į garantiją, kad „nebūtų verčiamas duoti parodymų prieš save arba prisipažinti esąs kaltas“ (Tarptautinis pilietinių ir politinių..., 1966). Taigi, galima daryti pagrįstą prielaidą, kad jau rengiant Konstituciją, buvo kryptingai siekiama, kad Lietuvoje būtų vadovaujasi moderniais demokratijos ir teisinės valstybės principais, neatsiejama nuo žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo. Vis dėlto, kaip jau nurodyta, pereinamojo laikotarpio BPK galiojimas kėlė daugybę teisinių problemų, bandant realiai užtikrinti asmenų teises baudžiamajame procese.

Įsigaliojus Konstitucijai, aukščiausios teisinės galios teisės aktu buvo užtikrinta įtariamą ir kaltinamą bei jo šeimos narių ir artimų giminaičių teisė neteikti parodymų (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Vis dėlto, praktikoje buvo randama būdų kaip išvengti šios konstitucinės nuostatos taikymo. Iki 1994 m. pereinamojo laikotarpio BPK

normų pakeitimų (susijusių su liudytojo procesinėmis teisėmis), teismas, sulaukęs patvirtinimo iš liudytojo dėl jo paties parodymų, duotų apie kaltinamą byloje šeimos narį (ir gautų ikiteisminio tyrimo metu), galėdavo tokius parodymus naudoti pagrindžiant nuosprendį, nes formaliai liudytojo patvirtinimas buvo laikomas ištyrimu teisiama jame posėdyje (Jurka, 2009, p. 47-48). Ir tai buvo tik vienas iš LTSR BPK užlikusių praktikos rudimentų, kuris smarkiai prasilenkė su siekiamybe tapti žmogaus teises gerbiančia valstybės ir buvo plačiai kritikuojamas įvairių teisės mokslininkų. Pavyzdžiui, pirmojo Konstitucijos komentaro įvade nurodoma, kad: „Konstitucija tėra tik skambių frazių rinkinys, jeigu nėra sudarytos žmogaus teisių ir laisvių, kurias ji skelbia, įgyvendinimo sąlygos ir prielaidos, sukurtas jų gynybės mechanizmas – demokratiški, aiškūs ir nedviprasmiški įstatymai, efektyvi teisėsaugos institucijų ir teismų sistema“ (Jovaišas, 1999, p. 11). Akivaizdu, kad pripažįstant tokių problemų egzistavimą, lygiagrečiai su pereinamojo laikotarpio BPK pakeitimais, buvo ruošiamasi ir nacionalinio baudžiamojo proceso kodekso, kuriam įtakos nebeturėtų sovietinė doktrina, priėmimui.

Išgaliojus Konstitucijai ir aktyviai tebevykdant pereinamojo laikotarpio BPK pakeitimus, prie baudžiamojo proceso teisės raidos ir modernizavimo prisidėjo jau ne tik priimtų tarptautinės teisės aktų įsipareigojimai ar pati Konstitucija, bet ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) bei Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) jurisprudencija (Jurka, 2018, p. 648-650). Štai Konstitucinio Teismo nutarimu pabrėžiama, kad: „Konstitucijos 18 straipsnyje, kuriuo prasideda Konstitucijos skirsnis „Žmogus ir valstybė“, yra įtvirtinta pamatinė norma, kuria remiantis garantuojamos ir ginamos prigimtinės žmogaus teisės ir laisvės. Kituose Konstitucijos straipsniuose skelbiamas atitinkamų prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių neliečiamumas, numatomi apsaugos būdai“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas). Vėlesniame Konstitucinio Teismo nutarime dar kartą patvirtinama, kad Konstitucijos 18 straipsnyje yra įtvirtinta svarbiausia ir prioritetinė Konstitucijos II skirsnio nuostata, tačiau šią nuostatą detalizuoja ir plėtoja kitos konstitucinės nuostatos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas). Konstitucijos komentare taip pat išreiškiama nuomonė, kad nors Konstitucijos 18 straipsnio norma ir suformuota labai apibendrintai bei lakoniškai, bet yra viso žmogaus teisių konstitucinio instituto pagrindu, iš kurio valstybei kyla pareiga užtikrinti, kad įstatymo normose būtų nustatytas pakankamas visų, iš šio straipsnio kildinamų, teisių užtikrinimas (Jarašiūnas, 1999, p. 27-28); neabejotinai į šių teisių sąrašą įtraukiant ir savęs nekaltinimo privilegijos užtikrinimą. Taigi, galima pagrįstai teigti, kad iš Konstitucijos 18

straipsnio gali būti kildinamos ir asmens teisės, įtvirtintos Konstitucijos 31 straipsnyje, konkrečiau – savęs nekaltinimo privilegija.

Doktrinoje nurodoma, kad Konstitucijos 31 straipsnyje formuluojamos fundamentalios procesinės garantijos, tokios kaip: nekaltumo prezumpcija, teisingo ir sąžiningo teismo proceso reikalavimas ar draudimas versti duoti parodymus prieš save (Merkevičius, 2008, p. 58). Kartu remiantis ir anksčiau nurodytais Konstitucinio Teismo aiškinimais nekyla abejonių, kad fundamentalios procesinės garantijos yra neatsiejamai tarpusavyje susijusios ir dažnu atveju vienos garantijos neužtikrinimas gali reikšti ir kitos garantijos neužtikrinimą.

Tam neprieštarauja ir faktas, kad didelės reikšmės bendram baudžiamojo proceso teisės vystymuisi iki BPK įsigaliojimo turėjusioje (ir tebeturinčioje) Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (toliau – Konvencija) (Jurka, 2018, p. 649) nėra imperatyviai įtvirtintos teisės neduoti prieš save parodymų. Konvencijos 6 straipsnyje nurodomos „minimalios“ garantijos neapima savęs nekaltinimo privilegijos, tačiau tokį trūkumą užpildo EŽTT praktika. EŽTT praktikoje teisė tylėti ir neduoti parodymų prieš save kildinama iš tarptautinių standartų ir Konvencijos 6 straipsnio, užtikrinančio teisę į sąžiningą procesą (angl. *fair procedure*) (Europos Taryba, 2014, p. 22). EŽTT ne kartą nustatė Konvencijos 6 straipsnio pažeidimus savęs nekaltinimo privilegijos kontekste ir pasisakė, kad atsisakymas teikti parodymus ar informaciją, kuri galėtų lemti savo paties apkaltinimą, valstybės pareigūnams bei tylėjimas negali būti teisėtu pagrindu pripažinti asmenį kaltu; prievartos ar spaudimo naudojimas, siekiant išgauti parodymus ar duomenis, laikomas neteisėtu valstybės pareigūnų įgaliojimų peržengimu (EŽTT 1993 m. vasario 25 d. sprendimas byloje Funke prieš Prancūziją, 1996 m. gruodžio 17 d. sprendimas byloje Saunders prieš Jungtinę Karalystę). Taigi, akivaizdu, kad nors savęs nekaltinimo privilegijos garantija atskleidžiama per EŽTT praktiką ir įtvirtinama EŽTT priimamais sprendimais dėl Konvencijos 6 straipsnio pažeidimų, ji nėra ignoruojama ir tiesioginis tokios garantijos neišskyrimas Konvencijoje nelaikomas teisės spraga ar vakuumu. Atitinkamai, šie sprendimai kartu su pačia Konvencija, kurią Lietuva ratifikavo dar 1995 m., ir kitais tarptautinės teisės aktais bei Konstitucijos ir Konstitucinio Teismo jurisprudencija, lėmė, kad 2002 m. Lietuvos Respublikos Seimas priima demokratijos ir teisinės valstybės principais paremtą BPK (Jurka, 2018, p. 651), išvalytą nuo visų sovietinio „palikimo“ normų.

Pradėtas taikyti BPK ir formos, ir turinio prasme pakeitė pozityvųjį baudžiamąjį procesą (Jurka, 2018, p. 659). Akivaizdu, kad nusigręžus nuo išskirtinai tik nuo įstatymų leidėjo valia nulemtos teisinio reguliavimo ir į BPK proceso paskirtį įtraukus realią žmogaus

teisių apsaugą, baudžiamasis procesas Lietuvoje pradėjo atitikti ir Konstitucijoje skelbiamas bei pačia Konstitucija ginamas vertybes. Paradoksalu tik tai, kad iš dalies savęs nekaltinimo privilegija į Konstituciją atkeliavo iš ordinarinės teisės (Kūris, 2024, p. 69) normų, galiojusių jau sovietmečiu, tačiau realus (ne deklaratyvus) teisių užtikrinimas prasidėjo tik kartu su šios privilegijos kaip konstitucinio garanto įtvirtinimu.

Tuo pačiu Konstitucija yra saugiklis, kuris užtikrina, kad net įstatymų leidėjui nusprendus, kad reikia keisti įstatyminių reguliavimų, asmuo turėtų galimybę ginti savo teises tiesiogiai Konstitucija. Kaip jau buvo pabrėžta, konstitucinės nuostatos, ginančios žmogaus teises (o tai ypač aktualu būtent baudžiamosios ir baudžiamojo proceso teisės kontekste) tiek visos kartu, tiek atskirai užtikrina įgimtą žmogaus orumą (Merkevičius, 2008, p. 54-55). Absoliučios pagarbos žmogaus orumui užtikrinimas patvirtinamas ir Konstitucinio Teismo nutarimu, kuriame teigiama, kad žmogaus orumas, įtvirtinamas Konstitucijos 18 straipsnyje, yra vertinamas kaip ypatinga vertybė, sudaranti žmogų kaip asmenybę bei išreiškianti žmogaus nepaprastą esmę, ir dėl to esantis aukščiau įstatymo (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas). Kadangi įgimto žmogaus orumo turinys atskleidžiamas ne tik per Konstitucijos 18 straipsnį, bet ir per kitas konstitucines nuostatas (Merkevičius, 2008, p. 57-58) (pavyzdžiui, baudžiamosios justicijos kontekste – per Konstitucijos 30 ir 31 straipsnius), galima daryti prielaidą, kad Konstitucijos 31 straipsnis bei jame įtvirtintos nuostatos taip pat turi būti laikomos absoliučiomis ir neliečiamomis konstitucinėmis vertybėmis. Merkevičius, nagrinėdamas Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, taip pat pateikia išvadą, kad Konstitucinis Teismas ne viename nutarime yra išreiškęs poziciją dėl fundamentalių procesinių garantijų, įtvirtintų Konstitucijos 30 ir 31 straipsnyje, absoliutumo bei negalimo tokių procesinių garantijų suvaržymo jokiais pagrindais ir jokiais sąlygomis (Merkevičius, 2008, p. 60).

Summa summarum, šiuolaikinės savęs nekaltinimo privilegijos įtvirtinimą Lietuvoje galima sieti su Konstitucijos, paremtos modernios teisinės ir demokratinės valstybės principais, priėmimu, tarptautinių teisės aktų ratifikavimu bei įsipareigojimų prisiėmimu, bei tolesne EŽTT ir Konstitucinio Teismo kuriamos jurisprudencijos sinteze. Savęs nekaltinimo privilegija neabejotinai yra laikoma viena svarbiausių procesinių garantijų tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu. Vis dėlto, savęs nekaltinimo privilegijos pripažinimas ir įtvirtinimas nepaneigia fakto, kad besikeičianti socialinė, politinė bei ekonominė padėtis gali kelti sunkumų tinkamam privilegijos įgyvendinimui, apie kurį šio magistro darbo autorė savo nuomonę pateiks kitose dalyse.

2. SAVĖS NEKALTINIMO PRIVILEGIJOS SAMPRATA

Siekiant nustatyti ir identifikuoti su savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimu susijusias problemas, tikslinga pirmiau išanalizuoti, kas apskritai yra savęs nekaltinimo privilegija ir kaip ji suprantama baudžiamojo proceso teisės kontekste. Tarptautiniuose bei nacionaliniuose teisės aktuose, teismų praktikoje bei teisės doktrinoje neretai skirtingais pavadinimais kalbama apie savęs nekaltinimo privilegiją. Vienur savęs nekaltinimo privilegija įvardinama kaip tam tikras teisinis imunitetas, draudimas versti asmenį liudyti prieš save, kitur kaip asmens teisė tylėti ar duoti melagingus parodymus, tačiau aptariamas tas pats dalykas. Taip pat galima pastebėti, kad savęs nekaltinimo privilegija yra suvokiama tiek kaip valstybės pareiga susilaikyti nuo tam tikrų prievartinių veiksmų kaltinamojo (įtariamajo) atžvilgiu, tiek kaip valstybės pareiga užtikrinti, kad asmuo apskritai turėtų galimybę pasinaudoti savęs nekaltinimo privilegija. Daugybė apibrėžimų literatūroje, teisės aktuose bei teismų praktikoje gali sukelti sunkumų identifikuoti, koks institutas yra nagrinėjamas. Būtent dėl to šioje dalyje magistro darbo autorė bando atskleisti savęs nekaltinimo privilegijos sampratą: turinį, požymius, bei privilegijos santykį su kitomis procesinėmis garantijomis.

2.1. Savęs nekaltinimo privilegijos turinys ir požymiai

Savęs nekaltinimo privilegija tarptautinėje teisės doktrinoje bene geriausiai atpažįstama kaip lotyniškasis *nemo tenetur se ipsum accusare* principas, kuris buvo pripažįstamas jau net ir ankstyvojoje kanonų teisėje (Merkevičius, 2008, p. 473). Lietuvos teisėje *nemo tenetur se ipsum accusare* principo išraiška yra įtvirtinta Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje.

Pirmiausia, analizuojant Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalį tik lingvistiškai, galima teigti, kad savęs nekaltinimo privilegija įtvirtinama ir suprantama tik kaip draudimas. Šis draudimas nukreiptas į parengtinio tyrimo organus, prokuratūrą bei teismą ir užtikrina, kad draudimas versti liudyti prieš save patį, savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius būtų taikomas ne tik įtariamajam, kaltinamajam, teisiamajam, bet ir kitiems asmenims, kurie yra susiję su baudžiamuoju procesu (Prapiestis, 1999, p. 142). Vis dėlto, Konstitucijos komentaro bendraautorius, teikdamas savo išvagas, nurodo, kad be draudimo, savęs nekaltinimo principas dar įtvirtinamas ir kaip: i) „kiekvieno žmogaus teisė pačiam nuspręsti“, ar jis nori duoti parodymus savo paties, šeimos narių ar artimų giminaičių bylose, ar atsisakyti liudyti; ii) galimybės ginti „savo teisę saugoti savo paties, savo artimųjų giminaičių asmeninio gyvenimo privatumą ir jo paslaptis, asmens nepriklausomybę, žmogaus orumą“ užtikrinimas; iii) garantija, kad asmuo nebus verčiamas

duoti parodymų prieš save patį ar prisipažinti kaltu; iv) imunitetas atsakomybei už atsisakymą duoti parodymus; v) garantija, kad asmeniui nekils baudžiamoji atsakomybė už šeimos narių padarytas nusikalstamas veikas, artimųjų giminaičių slėpimą, nepranešimą už rengiamą ar padarytą nusikalstamą veiką, taip pat už melagingų parodymų davimą apie save, šeimos narius ar artimus giminaičius (Prapiestis, 1999, p. 141-143). Tokia savęs nekaltinimo privilegijos turinio interpretacijų gausa parodo nagrinėjamo principo įvairialypiškumą ir universalaus įgyvendinimo baudžiamajame procese galimybes.

Siekiant tinkamai atskleisti draudimo versti liudyti prieš save, savo šeimos narius ir artimus giminaičius esmę, svarbu suprasti, kas yra laikoma vertimu. Bendrai vertimu duoti parodymus yra laikomas tiek tiesioginis, fizinis poveikis žmogaus kūnui ar faktinis poveikis psichikai, tiek teisinės, faktinės priemonės, būdai, kuriais netiesiogiai asmeniui leidžiama suprasti, kad dėl pasirinkimo tylėti jis gali patirti neigiamas pasekmes, tiek įtariamojo, kaltinamojo teisės tylėti netinkamą ar apskritai nesuteiktą išaiškinimą; taip pat, yra išskiriamos dvi vertimo duoti parodymus rūšys: tiesioginis ir netiesioginis vertimas (Merkevičius, 2008, p. 503-504). Tiesioginiu vertimu duoti parodymus laikomi bet kokie asmeniui sukelti neigiami padariniai, kurie taikomi asmeniui atsisakius ar nenorint pateikti informacijos, tokiu būdu bandant palaužti jo valią ir priversti asmenį teikti parodymus; tuo tarpu netiesioginiu vertimu laikoma bet kokie veiksmai ar suvaržymai, kurie ne iš karto, tačiau vėliau sukelia negatyvias pasekmes, tokiu būdu taip pat siekiant pakeisti, palaužti asmens valią ir gauti parodymus (Merkevičius, 2008, p. 504). BPK 11 straipsnio 2 dalyje aiškiai nurodoma, kad atliekant tyrimo veiksmus yra draudžiama naudoti smurtą, grasinti, atlikti žmogaus orumą žeminančius bei sveikatai kenkiančius veiksmus, o fizinės jėgos panaudojimas leidžiamas tik tiek, kiek yra būtinas proceso veiksmo atlikimo trukdžiams pašalinti (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Taigi, vertimo duoti parodymus kontekste sunku įsivaizduoti ar būtų pateisinamas bet koks smurto panaudojimas apklausiamo asmens atžvilgiu, bandant atlikti apklausą.

Vis dėlto, EŽTT teismų praktikoje egzistuoja atvejis, kuomet teismas nenustatė Konvencijos 6 straipsnio dėl sąžiningo teismo proceso pažeidimo, nors prieš asmenį, siekiant iš jo išgauti informaciją, buvo naudojami grasinimai. Vokietijoje vaiko pagrobimu įtariamam asmeniui, siekdami išsiaiškinti pagrobto vaiko buvimo vietą, grasino pareigūnai; grasinamas įtariamasis suteikė informaciją, dėl kurios buvo rastas ieškomo vaiko lavonas, ir asmuo buvo nuteistas už vaiko pagrobimą bei nužudymą (EŽTT 2010 m. birželio 1 d. sprendimas byloje Gäfgen prieš Vokietiją). EŽTT byloje pasisakė, kad nors grasinimai, kankinimai ar žiaurus, nežmoniškas elgesys visuomet reikš Konvencijos 3 straipsnio pažeidimus, tačiau netinkamas pareigūnų elgesys proceso metu (šiuo konkrečiu atveju

įtariamojo apklausos metu) dar nereiškia, kad visas procesas bus laikomas nesąžiningu, jeigu yra ir kitų, laikantis procesinių taisyklių ir teisėtai surinktų, įrodymų (Goda, 2011, p. 26-27). Ir nors EŽTT formuojama praktika neabejotinai daro įtaką Lietuvos teismų formuojamai praktikai, kasacinis teismas ne kartą pasisakė, kad teisės tylėti pažeidimas dažniausiai nenustatomas, kai asmuo informaciją, kuri vėliau prieš jį patį pateikiama baudžiamajame procese, pateikia savanoriškai, nebūdamas sulaikytu ar kitaip reikšmingai suvaržytu bei pareigūnams atliekant įprastus pirminius veiksmus veiksmo įvykio vietoje, kai nesiekama neformaliai išgauti galimai asmenį inkriminuojančios informacijos (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. gruodžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Taigi, analizuojant savęs nekaltinimo privilegiją, kaip draudimą versti duoti parodymus, pastebėtina, kad savo esme tai tam tikras nurodymas valstybės institucijoms bei pareigūnams susilaikyti nuo veiksmų, kurie peržengtų proporcingumo principą įtvirtintą BPK. Vis dėlto toks „susilaikymas“ nėra pakankamas, valstybės institucijos bei pareigūnas taip pat turi ir pozityvią pareigą užtikrinti, kad asmenys turėtų teisę nuspręsti ar nori duoti parodymus – atitinkamai, jiems kyla pareiga užtikrinti, kad asmenys būtų informuoti apie savo turimą teisę atsisakyti duoti parodymus ir (ar) tylėti.

Nagrinėjant savęs nekaltinimo privilegiją kaip kiekvieno žmogaus teisę pačiam nuspręsti dėl parodymų, galinčių inkriminuoti juos pačius ar šeimos narius, artimus giminaičius, davimo, svarbu suprasti, kad ši teisė oficialiai privalo būti išaiškinta prieš asmeniui pradėdant kalbėti (Merkevičius, 2008, p. 504). Tokia valstybės pareiga išskiriama ne tik doktrinoje, bet įtvirtinta ir BPK 187 straipsnio 1 dalyje, nurodančioje, kad jau prieš pirmąją apklausą įtariamajam turi būti pranešama apie įtarimą ir be kita ko supažindinama su jo, kaip įtariamojo, teisėmis bei 45 straipsnyje, įtvirtinančiame, kad proceso dalyviams privalo būti išaiškinamos jų procesinės teisės bei užtikrinama galimybė jomis pasinaudoti (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Be to, BPK 21 straipsnio 4 dalyje įtariamajam, o 22 straipsnio 3 dalyje kaltinamajam numatyta teisė „tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Vertinant teisinį reguliavimą, pasirodė, kad didesnių problemų dėl įtariamojo ir kaltinamojo teisės pačiam nuspręsti, duoti parodymus ar ne, nekyla. BPK pakankamai aiškiai įtvirtina minėtųjų proceso dalyvių teises bei sukuria pareigą valstybės institucijoms, pareigūnams užtikrinti, kad asmenys būtų informuoti apie turimą teisę neduoti parodymų ir (ar) tylėti. Tačiau praktikoje neretai kyla situacijų, kuomet asmeniui dar nėra pareikštas įtarimas, nėra suteiktas joks procesinis statusas, tačiau vykdoma „neformali“ apklausa, kurios metu asmeniui nepranešama, kad jis turi teisę atsisakyti teikti duomenis. Tačiau aiškumo dėl tokių situacijų vertinimo, kaip

savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimo, nesuteikia ir šiuo metu formuojama teismų praktika, kuri dėl dvilypiškumo ir kolizinio pobūdžio išaiškinimų nulemia teisinio tikrumo ir aiškumo procesinę teisinę būseną (Jurka, 2025).

Pavyzdžiui, vienoje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) nutartyje išaiškinta, kad „kiekvienu atveju svarbu išsamiai išanalizuoti visą susidariusią situaciją <...> sulaikymo metu ir kitus kiekvienoje konkrečioje situacijoje reikšmingus veiksnius. <...> Nuteistojo A. D. parašu patvirtintas jo paaiškinimas įvykio vietos apžiūros protokole, nenustačius aplinkybių, rodančių tokio paaiškinimo gavimo neteisėtumą, nors ir nelaikytinas savarankišku įrodymu, tačiau taip pat pagrįstai aptartas ir vertintas tikrinant kitų įrodymų patikimumą nepažeidžiant BPK reikalavimų“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Iš esmės, teismas nurodė, kad nors „neformalios“ apklausos metu gauti duomenys ir nebus laikomi savarankiškais įrodymais, bet tais duomenimis pagrįstai remtasi, vertinant kitus byloje surinktus įrodymus. O štai vėliau LAT teisėjų kolegija kitoje byloje pateikė išaiškinimą, kad: „draudimo versti duoti parodymus prieš save principas, teisė tylėti ir neduoti parodymų prieš save yra vienos iš teisės į teisingą procesą garantijų, <...> faktiškai sulaikyto ar faktiškai įtariamo padarius nusikaltimą asmens parodymai ir „atviri prisipažinimai“ arba tokio asmens „neformalių pokalbių“ su pareigūnais metu gauti duomenys, kurie buvo gauti pažeidus draudimą versti duoti parodymus prieš save, nepripažįstami įrodymais ir jais negalima remtis priimant apkaltinamąjį nuosprendį“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Akivaizdu, kad teismas kiekvienu atveju vertina skirtingas bylos aplinkybes, tačiau toks formuojamos teismų praktikos nevienodumas gali atverti kelias tolesniems savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimams.

Taigi, nors BPK ir įtvirtina valstybės pareigą pranešti įtariamiesiems (kaltinamiesiems), jų šeimos nariams bei giminaičiams apie teisę apsispręsti dėl parodymų (ne)davimo, vis dar piktnaudžiaujama situacijomis, kuomet procesinio statuso (atitinkamai ir procesinių teisių) laikinai neturintis asmuo yra apklausiamas, prisidengiant BPK įtvirtintų procesinių prievartos priemonių vykdymu ar „neformalios apklausos“ faktu. Šio magistro darbo autorės nuomone, visi provokuojantys ar kalbėti skatinantys valstybės institucijų, pareigūnų veiksmai yra nesuderinami su savęs nekaltinimo privilegija ir neabejotinai pažeidžia asmens teisę pačiam nuspręsti dėl parodymų teikimo.

Būtent dėl galimų teisės tylėti ir neduoti parodymų prieš save pažeidimų yra labai svarbu, kad būtų užtikrinama galimybė ginti šią savo turimą teisę. Kaip aptarta ankstesnėje šio darbo dalyje, galimybė ginti savo teisę įtvirtinama Konstitucijoje. Ir nors asmuo savo pažeistas teises gali ginti, remdamasis tiesiogiai pačia Konstitucija, neabejotinai,

konstitucinės nuostatos, užtikrinančios teisių gynimo galimybę, perkeltos ir į BPK. BPK 312 straipsniu nuteistajam (taip pat jo gynėjui ar atstovui pagal įstatymą) suteikiama galimybė teikti apeliacinį skundą dėl neįsiteisėjusio nuosprendžio bet kokiais pagrindais ir motyvais; BPK 367 straipsniu – numatoma galimybė apskųsti įsiteisėjusį teismo nuosprendį (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Išnaudojus visas teisinės gynybos priemones, Konstitucijos 106 straipsnis užtikrina ir kiekvieno asmens teisę individualiu konstituciniu skundu ginti savo pažeistas teises (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Na ir galiausiai, tuo atveju, jeigu išnaudotos visos nacionalinės teisinės gynybos priemonės, tačiau nebuvo tinkamai užtikrinta galimybė ginti savo pažeistą teisę, remiantis Konvencijos 25 straipsnio 1 dalimi suteikiama galimybė teikti individualią peticiją EŽTT (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių..., 1950) ir taip siekti, kad būtų atstatytas teisinis balansas.

Kaip išskiriama Konstitucijos komentare, savęs nekaltinimo privilegija pasireiškia ir kaip garantija, kad asmuo nebus verčiamas duoti parodymų prieš save patį ar prisipažinti kaltu, ir garantija, kad asmeniui nekils baudžiamoji atsakomybė už šeimos narių padarytas nusikalstamas veikas, artimųjų giminaičių slėpimą, nepranešimą už rengiamą ar padarytą nusikalstamą veiką, taip pat už melagingų parodymų davimą apie save, šeimos narius ar artimus giminaičius (Prapiestis, 1999, p. 141-143). Šių garantijų esmė yra užtikrinti, kad įtariamasis (kaltinamasis) netaptų valstybės vykdomo persekiojimo objektu ar priemone, nes kad ir kaip bebūtų paradoksalu – valstybė yra ne tik pagrindinė žmogaus teisių gynėja, bet ir viena pagrindinių konstitucinių žmogaus teisių pažeidėjų (Merkevičius, 2008, p. 58-63). Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 235 straipsnyje nurodomi visi proceso dalyviai, kuriems kyla baudžiamoji atsakomybė už melagingų parodymų, skundo, pareiškimo, pranešimo, vertimo, išvadų davimą (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000). Šio darbo kontekste, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad nurodyti tik asmenys turintys liudytojo ir nukentėjusiojo, specialisto, eksperto ar vertėjo procesinį statusą. Atitinkamai, kartu analizuojant ir BPK 21 ir 22 straipsniuose įtvirtintą įtariamojo ir kaltinamojo teisę tylėti ir teisę duoti parodymus, seka logiška išvada, kad jiems už atsisakymą duoti parodymus ar melagingų parodymų davimą atsakomybė nekyla.

Vis dėlto, praktikoje pasitaiko atvejų, kuomet net teismas tinkamai negarantuoja, kad asmuo nebūtų verčiamas duoti parodymų savo paties byloje. Štai EŽTT yra priėmus sprendimą byloje prieš Lietuvą dėl suėmimo teisėtumo. Nors šioje byloje buvo sprendžiama dėl kardamosios priemonės skyrimo pagrįstumo ir proporcingumo, tačiau šio magistro darbo kontekste svarbu išanalizuoti pirmosios instancijos teismo argumentus, atsisakant panaikinti asmeniui skirtą suėmimą. Prasidėjus baudžiamajam procesui, buvo

suorganizuoti 64 teismo posėdžiai, iš kurių 7 buvo atidėti dėl tam tikrų susiklosčiusių priežasčių (kaltinamosios liga, gynėjo negalėjimas dalyvauti posėdyje, automobilio gedimas ir kita). Po paskutiniojo posėdžio atidėjimo, teismas konstatavo, kad kaltinamoji itin nerūpestingai vertina teismo procesą ir trukdo tolimesniam bylos nagrinėjimui, todėl buvo skirtas suėmimas. Vėliau, teismas, atmesdamas prašymus dėl suėmimo panaikinimo, nurodė, kad bylos nagrinėjimas dar nėra baigtas ir pažymėjo, kad baudžiamosios bylos nagrinėjimas užtruko, nes „*inter alia*, pareiškėja atsisakė duoti parodymus“ (EŽTT 2020 m. lapkričio 10 d. sprendimas byloje Leonienė prieš Lietuvą). Toks teismo argumentas suponuoja faktą, kad kaltinamoji turėtų (ar net privalėtų) duoti parodymus, kitu atveju, kaip savaime suprantama „pasekmė“ į atsisakymą duoti parodymus, bus toliau skiriama kardomoji priemonė. Tai labai akivaizdus savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimas. Teismas, ydingai pagrįsdamas kardamosios proceso priemonės skyrimo būtinumą, paneigia garantiją, kad asmuo nebus verčiamas duoti parodymų prieš save ar prisipažinti kaltu.

Garantija, kad asmenys nebus verčiami liudyti prieš savo šeimos narius ir giminaičius, įtvirtinta BPK 82 straipsnio 2 dalyje (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Išskiriama, kad ši garantija yra ypač svarbi moraliniu ir etiniu aspektu, nes iki Konstitucijos priėmimo, o atitinkamai ir konstitucinių nuostatų perkėlimo į BPK bei jų įgyvendinimo baudžiamajame procese, asmenys buvo verčiami duoti parodymus apie kitus asmenis, neatsižvelgiant nuo galimų giminystės ryšių (Prapiestis, 1999, p. 142). Egzistuoja įdomus Konstitucinio Teismo išaiškinimas, susijęs su garantija neversti asmens liudyti prieš savo šeimos narį, giminaitį. Nagrinėjamu klausimu buvo sprendžiama dėl transporto priemonės savininko (valdytojo) teisės nenurodyti policijos pareigūnui tam tikrų duomenų apie šeimos narį, besinaudojusį automobiliu pažeidimo padarymo metu. Konstitucinis Teismas pakartojo jau ir anksčiau formuojamą praktiką, kad: „garantija reiškia, kad fizinis asmuo gali atsisakyti duoti parodymus, kuriais remiantis jis pats, jo šeimos narys ar artimas giminaitis galėtų būti patrauktas baudžiamajon atsakomybėn, taip pat kitokion teisinėn atsakomybėn, jeigu galima sankcija pagal savo pobūdį ir dydį (griežtumą) prilygtų kriminalinei bausmei“. Tačiau plėtodamas mintį, Konstitucinis Teismas konstatavo, kad vertinant bendrame kontekste, duomenų apie transporto priemonę valdžiusį asmenį nurodymas „pats savaime nėra parodymų davimas prieš tam tikrą asmenį, *inter alia* savo šeimos narį“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. balandžio 12 d. nutarimas), o tai atitinka ir EŽTT kuriamą praktiką tokiose bylose. Taigi, iš esmės pasisakyta, kad be jokių išimčių garantuojama teisė atsisakyti liudyti prieš savo šeimos narius ir giminaičius, kai jiems gresia baudžiamoji atsakomybė; tačiau

atvejais, kai gresia administracinė atsakomybė, reikalavimas suteikti informacijos apie savo šeimos narius, kuri gali juos inkriminuoti, nėra laikoma garantijos pažeidimu pats savaime.

Vis dėlto, praktikoje būna ir atvejų, kuomet nėra aišku, ar asmeniui gresia administracinė, ar baudžiamoji atsakomybė; taigi, natūraliai iškyla klausimas – kaip tokiu atveju turėtų būti užtikrinama asmens teisė savęs neapkalinti? Kasacinėje instancijoje buvo išaiškinta, kad „draudimas versti duoti parodymus prieš save eliminuoja galimybę apklausti kaip liudytojus asmenis, kurių atžvilgiu medžiagoje yra duomenų apie jų padarytą administracinę teisės pažeidimą ar nusikalstamą veiką, ir apklausos metu siekti gauti apie tai šio asmens parodymus“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Tai atitinka ir BPK 80 straipsnio 1 punkte įtvirtintą reguliavimą. Todėl pareigūnų veiksmai, verčiantys asmenį duoti parodymus, jam tiksliai nežinant savo procesinio statuso ar esant pagrįstai galimybei, jog asmuo galės būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, turėtų būti laikomi savęs nekaltinimo garantijos neužtikrinimu. Būtent tinkamas garantijos užtikrinimas ir tapo viena iš priežasčių, kodėl buvo siekta įtvirtinti specialiojo liudytojo institutą, o tolesnė specialiojo liudytojo statuso analizė ir problematika pateikiama kitoje magistro darbo dalyje.

Galiausiai, savęs nekaltinimo privilegija suprantama ir kaip teisinis imunitetas. Konstitucinis Teismas, sprendamas dėl Respublikos Prezidento bei Seimo nario imunitetų, yra išaiškinęs, kad: „imunitetas – tai asmens neliečiamybės papildomos garantijos, reikalingos ir būtinos to asmens pareigoms tinkamai atlikti“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas). Ir nors akivaizdu, kad įtariamasis, kaltinamasis, jų šeimos nariai, giminaičiai baudžiamajame procese *per se* neturi pareigų, kurias turėtų eiti, kaip tai suvokiama Respublikos Prezidento ar Seimo nario kontekste, tačiau šis išaiškinimas svarbus, nes nurodoma, kad imunitetu suteikiama papildoma garantija. Taigi, pagal šį išaiškinimą, imunitetą (savęs nekaltinimo privilegijos analizės kontekste) galima interpretuoti ir kaip ypatingą asmens teisių apsaugą, kuriai skiriamas didesnis dėmesys, suteikiama išimtinė reikšmė. Doktrinoje imunitetas taip pat siejamas su asmens teise į neliečiamumą, kuris apsaugo nuo to, jog prasidėjus baudžiamajam procesui, įtariojo ar kaltinamojo nebūtų galima atriboti nuo kitų (ir dažniausiai už baudžiamąjį proceso ribų esančių) asmeninių ar dalykinių saitų (Jurka, 2006, p. 186). Tai neatsiejama nuo savęs nekaltinimo privilegijos kaip prigimtinių teisės suvokimo. Imunitetu įtvirtinama ne tik „minimali“ teisė neduoti parodymų prieš save, tačiau akcentuojama šios teisės užtikrinimo svarba įtariojo, kaltinamojo šeimos nariams, giminaičiams, taip užtikrinant, kad būtų ginama ne tik pati teisė savęs nekaltinti, bet ir užtikrinamas privatumas, šeimos kaip konstitucinės vertybės, pagarba.

Išanalizavus įvairias *nemo tenetur se ipsum accusare* principo sampratas, vertėtų detalizuoti, kokiais būdais gali būti įgyvendinama asmens teisė tylėti ir (ar) neduoti parodymų. Doktrinoje paprastai išskiriamos 3 alternatyvios galimybės: i) visiškas tylėjimas; ii) dalinis tylėjimas; ir iii) epizodinis tylėjimas arba tylėjimas tik tam tikruose proceso etapuose, stadijose (Merkevičius, 2008, p. 514). Nors pabrėžiama, kad asmens tylėjimas negali būti laikomas netiesioginiu kaltės įrodymu, pasitaiko ydingos praktikos, kai teismai tylėjimą interpretuoja kaip tam tikrą kaltės indikatorių (Merkevičius, 2006, p. 58). Tai patvirtina ir jau anksčiau nurodyta EŽTT byla Leonienė prieš Lietuvą, kur kaltinamosios parodymų nedavimas iš esmės buvo nurodyta kaip viena iš priežasčių suėmimui skirti. Perskaičius tokius teismo argumentus, gali pagrįstai kilti klausimas, ar teismas, priimdamas nutartį, neturėjo vidinio įsitikinimo, kad kaltinamosios tylėjimas yra tik būdas nusišluoti jos kaltę ir užvilkti procesą. Dalinis tylėjimas gali pasireikšti įtariamojo, kaltinamojo atsakymais tik į dalį klausimų. Ir nors šiuo atveju vertinama iš asmens gauta informacija, o ne faktas, kad buvo pasinaudota teise neatsakyti į dalį klausimų, tačiau „bendrame parodymų psichologijos kontekste“ gauti parodymai gali būti vertinami baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens nenaudai (Merkevičius, 2008, p. 517-518). Epizodinis tylėjimas gali pasireikšti parodymų davimu ikiteisminio tyrimo metu ir atsisakymu tai daryti teismo nagrinėjimo metu, taip pat tylėjimu ikiteisminio tyrimo metu ir parodymų davimu teismo procese; galimos situacijos, kai asmuo atsisako ikiteisminio tyrimu metu duotų parodymų ir teismui pateikia naujus parodymus ar davus parodymus ikiteisminio tyrimo metu, nusprendžia pasinaudoti teise visiškai tylėti (Merkevičius, 2008, p. 519). Toks atskyrimas svarbus, pabrėžiant faktą, kad savęs nekaltinimo privilegija galima pasinaudoti bet kuriuo metu. Todėl įtariamajam, kaltinamajam pakeitus nuomonę, visada galima pasinaudoti ir privilegija neduoti parodymų, ir pasinaudoti teise teikti parodymus, dėl kurių apimties ar turinio laisva valia gali nuspręsti pats įtariamasis, kaltinamasis.

Pabaigai, vertėtų pabrėžti, kad savęs nekaltinimo privilegijos turinį sudaro ne tik teisė neduoti parodymų prieš save. Platesnis savęs nekaltinimo privilegijos supratimas puikiai susistemintas Europos Parlamento ir Tarybos 2016 m. kovo 9 d. direktyvoje (ES) Nr. 2016/343 dėl tam tikrų nekaltumo prezumpcijos ir teisės dalyvauti nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme aspektų užtikrinimo (toliau – Direktyva). Kaip nurodyta Direktyvos preambulėje, savęs nekaltinimo privilegija suprantama ir kaip: teisė tylėti; draudimas versti duoti ne tik parodymus, bet ir pateikti dokumentus ar informaciją, jeigu jų pagrindu, asmuo galėtų save apkaltinti (Europos Parlamento ir Tarybos direktyva..., 2016). Direktyvoje taip pat nurodoma, kad ne bet koks informacijos ar duomenų gavimas iš įtariamojo ar

kaltinamojo yra laikomas savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimu. Pavyzdžiui, nurodoma, kad: teise tylėti ar neduoti parodymų turėtų būti naudojama sprendžiant, ar asmuo nori atsakyti į klausimus apie jo galimai padarytą nusikalstamą veiką, tačiau ne atsakant į klausimus apie asmens tapatybę; taip pat, kad asmens naudojimas teise neduoti parodymų prieš save neturėtų užkirsti kelio atsakingos valdžios institucijoms rinkti įrodymus, kuriuos iš įtariamojo arba kaltinamojo galima teisėtai gauti naudojant teisinės prievartos priemones ir kurie egzistuoja nepriklausomai nuo asmens valios, kaip DNR tyrimams skirti kvapo, kraujo ar šlapimo mėginiai ir kūno audiniai, medžiaga, surinkta pagal nutarimą ar nutartį (Europos Parlamento ir Tarybos direktyva..., 2016). Preambulėje nurodomi Europos Parlamento ir Tarybos argumentai dėl direktyvos priėmimo poreikio, susiję su savęs nekaltinimo privilegija, yra įtvirtinami Direktyvos 7 straipsnyje ir yra (ar bent jau turėtų būti) gairėmis valstybėms sprendžiant dėl tam tikrų tinkamo teisės įgyvendinimo ir užtikrinimo būdų bei metodų. Plačiau šia tema magistro darbo autorė pasisako kituose skyriuose.

Summa summarum, doktrinoje egzistuoja ne viena savęs nekaltinimo privilegijos turinio samprata. Tarptautinėje erdvėje savęs nekaltinimo privilegija geriausiai atpažįstama kaip *nemo tenetur se ipsum accusare* principas. Lietuvoje, savęs nekaltinimo privilegija suprantama bei aiškinama ir kaip konstitucinė garantija, įpareigojimas valstybei gerbti ir užtikrinti teisę savęs nekaltinti ar tylėti, taip pat draudimas valstybei imtis bet kokių priemonių, būdų ar metodų, kurie galėtų pažeisti kiekvieno asmens turimą prigimtine teisę savęs nekaltinti. Tarptautiniu, Europos Sąjungos lygmenimis – savęs nekaltinimo privilegija turi platesnį turinį, kuris į Lietuvos teisę neretai inkorporuojamas per teismų formuojamą praktiką, susijusią ir su EŽTT priimtais sprendimais. Turinio aspektų gausa patvirtina savęs nekaltinimo privilegijos svarbą ir aktualumą baudžiamojo proceso teisėje. Geriausiai savęs nekaltinimo privilegijos esmę apibendrina mintis, jog nesvarbu „kokios formos bebūtų ši garantija, ji užtikrina asmens garbę ir orumą, jo privataus gyvenimo neliečiamumą, asmeninės ir šeimos paslapties neatskleidžiamumą, teisę į teisingą teismą“ (Jurka, 2006, p. 34).

2.2. Savęs nekaltinimo privilegijos santykis su kitomis fundamentaliomis procesinėmis garantijomis

Konstitucinis Teismas savo formuojamoje jurisprudencijoje yra ne kartą nurodęs, kad Konstitucijos 30 ir 31 straipsniuose yra įtvirtintos absoliučios, nepaneigiamos ir nesuvaržomos jokiais pagrindais ar sąlygomis fundamentalios procesinės garantijos (Merkevičius, 2008, p. 60). Konkrečiai šio darbo kontekste yra aktualios Konstitucinio Teismo išskirtos nekaltumo prezumpcijos, teisės į teisingą bylos nagrinėjimą (Lietuvos

Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas) ir teisės į gynybą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas) garantijos bei šių garantijų tarpusavio ryšys su savęs nekaltinimo privilegija baudžiamajame procese.

Nekaltumo prezumpcija yra įtvirtinta Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje, kur teigiama, kad „asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu“ (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Konstitucinis Teismas ne kartą pabrėžė, kad nekaltumo prezumpcija yra laikoma viena svarbiausių teisingumo vykdymo garantijų demokratinėje teisinėje valstybėje ir negali būti siejama vien su baudžiamąja teise, taip pat nepaprastai svarbu, kad valstybės pareigūnai ir institucijos laikytųsi nekaltumo prezumpcijos ir (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas, 2007 m. sausio 16 d. nutarimas, 2011 m. liepos 7 d. nutarimas), vykdydami savo funkcijas, jos nepažeistų. Nekaltumo prezumpcijos turinys atskleidžiamas per iš šio principo kylančius reikalavimus, vienas iš jų yra tas, kad įrodinėjimo dėl kaltės našta priklauso valstybei (Goda, 2018, p. 25). Tuo pačiu, valstybė turi ir pareigą atskleisti nusikalstamas veikas (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002), tačiau vienos pareigos įgyvendinimas neturėtų pasireikšti kitos pareigos paneigimu. Pareiga valstybei užtikrinti žmogaus garantijas kyla ne tik dėl savęs nekaltinimo privilegijos, bet ir dėl nekaltumo prezumpcijos; kitaip tariant, užtikrinant savęs nekaltinimo privilegiją, iš dalies užtikrinama ir nekaltumo prezumpcija. Todėl, labai reikšminga ir svarbu reaguoti į galimus šių garantijų pažeidimus, kuriuos netiesiogiai skatina ir pats teisinis reguliavimas. Štai 2017 m. gruodžio 8 d. Seimo Žmogaus teisių komiteto konferencijoje skaitomo pranešimo metu, buvo išskirtos kelios tuo metu aktualios problemos dėl BK reguliavimu nustatyto galimo nekaltumo prezumpcijos pažeidimo (Namavičius, 2017). Viena iš jų numatyta 2017 m. galiojusioje BK redakcijoje; tiksliau BK 281 straipsnio 9 dalyje, kurioje buvo įtvirtinta, kad asmuo laikomas apsvaigusi nuo alkoholio, kai jis vengia neblaivumo patikrinimo arba vartojo alkoholį iš karto po eismo įvykio (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000). Toks automatinis apsvaigimo nuo alkoholio konstatavimas, iš esmės pažeidžia nekaltumo prezumpciją, tačiau galima pasidžiaugti, kad asmenys nebuvo verčiami jėga pasitikrinti blaivumą. Štai EŽTT praktikoje, sprendžiant dėl Konvencijos 3, 6 bei 8 straipsnių pažeidimų, buvo išaiškinta, kad prievarta gautų įrodymų, sukeliant kaltinamajam fizinį skausmą, panaudojimas pažeidžia teisę savęs nekaltinti, todėl konstatuotas sąžiningo teismo proceso principo pažeidimas (EŽŽT 2006 m. liepos 11 d. sprendimas byloje Jalloh prieš Vokietiją). Šioje byloje, pareigūnams įtariant asmenį narkotikų disponavimu ir platinimu, šis buvo sulaikytas ir keturių policijos pareigūnų laikomas, kol per nosį buvo

įvestas vamzdelis į skrandį bei suleistos vėmimą skatinančios cheminės medžiagos. Tokiu būdu iš asmens organizmo buvo pašalinti narkotikai, kuriuos jis buvo prarijęs, ir kaip įrodymai panaudoti baudžiamojoje byloje. Taigi, EŽTT konstatavo, kad toks elgesys ir naudojama prievarta įrodymams gauti, ne tik, kad yra nežmoniškas bei pažeidžiantis asmens psichinę ir fizinę būklę, tačiau ir grubus savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimas, kuomet asmuo prieš savo valią buvo priverstas suteikti save inkriminuojančius įrodymus.

Kita problema išskiriama dėl BK 189¹ straipsnio 1 dalies formuluotės, kurioje nurodoma, kad asmuo traukiamas baudžiamajon atsakomybėn už neteisėtą praturtėjimą, kurį asmuo turėjo „žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis“ (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000). Iškeliama problema, kad tokia nusikalstamos veikos sudėtis „neteisėtų pajamų turėjimo apskritai neužkardo, bet tik inkriminuoja galimų teisėtų turto kilmės variantų nesuradimą“; nesuradus pakankamai įrodymų, turtas lieka nei teisėtas, nei neteisėtas (Namavičius, 2017). Plėtodama šią mintį, darbo autorė įžvelgia ir riziką, kad, valstybinį kaltinimą palaikančiai pusei neradus teisėto pajamų šaltinio, galima reali situacija, kuomet kaltinamasis nors ir neprivalėtų, tačiau būtų skatinamas pats imtis įrodinėti teisėto turto kilmę, taip iš esmės būtų paneigiama jo teisė išlikti pasyviu proceso dalyviu ir pasinaudoti savo teise tylėti; kitaip tariant, siekdamas išvengti baudžiamosios atsakomybės grėsmės, asmuo taptų aplinkybių verčiamas aktyviai įsitraukti į procesą. Dėl aptariamų normų atitikties Konstitucijai, pasisakė ir Konstitucinis Teismas: „pareigą įrodyti, kad buvo padaryta nusikalstama veika, taip pat ir nurodytoji BK 189¹ straipsnio 1 dalyje, ir kad ją padaręs asmuo yra kaltas, turi prokuroras. Įtariamasis (kaltinamasis) neprivalo įrodinėti ir įrodyti, kad nusikalstama veika nėra padaryta ir kad jis nėra kaltas ją padaręs, bet, įgyvendindamas teisę į gynybą, turi teisę tai daryti. Teismas, laikydamasis *inter alia* nešališkumo, rungimosi, nekaltumo prezumpcijos principų, kitų BPK reikalavimų, yra įpareigotas išsamiai išnagrinėti bylą, įvertinti įrodymus ir jais pagrįsti nuosprendį“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas). Nebuvo nustatytas normos prieštaravimas Konstitucijai, tačiau aiškiai įtvirtinta prokuroro pareiga palaikyti valstybinį kaltinimą ir nurodyta, kad kaltinamasis turi teisę, tačiau ne pareigą teikti duomenis, turinčius reikšmės baudžiamajai bylai.

Ir vis dėlto vertėtų grįžti prie anksčiau šiame darbe aptartos minties bei pabrėžti, jog asmens tylėjimas negali būti laikomas kaltės įrodymu, atitinkamai, ir informacijos, turinčios įtaką teismo sprendimui, neatskleidimas – neturėtų būti laikomas kaltumo įrodymu. Taigi, akivaizdu, kad savęs nekaltinimo privilegija yra glaudžiai susijusi su

nekaltumo prezumpcija ir vienos garantijos pažeidimas, gali nulemti ir kitos garantijos pažeidimą.

Tęsiant mintį apie konstitucines garantijas, pabrėžtina, kad „reikalavimas baudžiamąjį procesą vykdyti teisingai (sąžiningai) paprastai suvokiamas kaip įpareigojimas ikiteisminio tyrimo subjektams ir baudžiamąsias bylas nagrinėjantiems teismams garantuoti, kad joks asmuo nebūtų pripažintas kaltas (nuteistas) procese, kurio metu buvo pažeidžiamos to asmens procesinės garantijos, kurio metu valstybės subjektai elgėsi negarbingai (pavyzdžiui, užsiėmė provokacijomis, klaidino asmenį dėl jo procesinių teisių apimties ir pan.)“ (Goda, 2018, p. 26). Kaip jau ne kartą buvo pabrėžta EŽTT formuojamoje praktikoje, savęs nekaltinimo privilegija siekiama asmenis apsaugoti nuo netinkamo, neteisėto valdžios institucijų prievartos panaudojimo, tokiu būdu taip pat siekiama prisidėti prie klaidingo, netinkamo teisingumo įgyvendinimo ir teisės į teisingą bylos nagrinėjimą užtikrinimo (EŽTT 2021 m. birželio 10 d. sprendimas byloje Bajić prieš Šiaurės Makedoniją). Be to, kadangi savęs nekaltinimo privilegija užkerta kelią valdžios institucijoms naudoti prievarta gautus parodymus, EŽTT papildomai pažymėjo, kad ši teisė yra glaudžiai susijusi ir su nekaltumo prezumpcija (EŽTT 2010 m. vasario 18 d. sprendimas byloje Aleksandr Zaichenko prieš Rusiją). Teisė į sąžiningą procesą įtvirtinama ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje: „<...> konstitucinis teisinės valstybės principas suponuoja asmens teisę į tinkamą teisinį procesą; vienas iš teisinių procesų yra tesimo procesas; taigi iš konstitucinio teisinės valstybės principo kyla ir asmens teisė į tinkamą teismo procesą“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. birželio 27 d. nutarimas). Taigi, akivaizdu, kad bet koks savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimas yra nesuderinamas su EŽTT formuojama praktika dėl Konvencijos 6 straipsnio taikymo ir žmogaus teisių užtikrinimo; atitinkamai, asmens teisė neduoti parodymų prieš save ir (ar) tylėti yra suprantama kaip teisingo, sąžiningo proceso teisės sudedamoji dalis.

Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje įtvirtinta, kad: „asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą“ (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Konvencijos 6 straipsnyje taip pat nurodyta, kad kiekvienas kaltinamas nusikalstamos veikos padarymu asmuo turi garantiją „gintis pats arba per savo paties pasirinktą gynėją arba, jei jis neturi pakankamai lėšų tam gynėjui atsilyginti, turi gauti pagalbą nemokamai, kai to reikalauja teisingumo interesai“ (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių..., 1950). Taip pat Konstitucija suteikia pareigą įstatymų leidėjui nustatyti tokį baudžiamojo proceso santykius reguliuojantį reglamentavimą, kuriuo būtų užtikrintos baudžiamojo proceso dalyvių teisės; atitinkamai, kad nebūtų pažeistos asmens, įtariamojo,

kaltinamojo konstitucinės teisės bei užtikrinta teisė į gynybą, teisė turėti advokatą ir kita (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d., 2015 m. liepos 9 d. nutarimai). Akivaizdu, kad teisė į gynybą nėra ordinarinė, ar tik formaliai įtvirtinta. Be Konstitucijos ir Konvencijos garantijų, teisė į gynybą įtariamajam, kaltinamajam ir nuteistajam įtvirtinta dar ir BPK 10 straipsnyje, kur nurodoma, kad ši teisė užtikrinama nuo sulaikymo arba pirmosios apklausos (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Akivaizdu, kad teisė į gynybą laikoma viena svarbiausių baudžiamojo proceso principų.

Ir nors sekant Konstitucinio Teismo jurisprudenciją gana aišku, kad teisė į gynybą neužtikrinimas ar tyčinis tokios teisės paneigimas smarkiai prasilenkia su teisinės, demokratinės valstybės principais, neišvengiama ir šios teisės pažeidimų (Kukaitis, 2024, p. 460). Lietuvos praktikoje irgi kyla klausimų dėl tinkamo šios teisės įgyvendinimo, nors formaliai vertinant, pažeidimų nustatyti nepavyksta. Atsižvelgiant į probleminių aspektų gausą, šiame darbe bus nagrinėjami tik keli, labiausiai su galimais savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimais susiję, pavyzdžiai.

Vienas iš galimų teisės į gynybą bei savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimų galėtų įvykti dėl Lietuvos policijos generalinio komisaro įsakymo „Dėl vaizdo stebėjimo būdu užfiksuotų duomenų tvarkymo policijos įstaigose taisyklių patvirtinimo“ (toliau – Taisyklės). Taisyklių 16 punkte, nurodoma, kad „apklausos kambariuose, tarnybinėse transporto priemonėse, taip pat mobiliosiomis vaizdo stebėjimo priemonėmis vaizdo stebėjimas vykdomas fiksuojant vaizdą ir garsą“ (Lietuvos Respublikos policijos generalinio komisaro..., 2015). Pateikus pastabą, jog toks vaizdo ir garso įrašinėjimas akivaizdžiai pažeidžia advokato ir kliento pasitarimo konfidencialumą (atitinkamai, varžo ir teisę į tinkamą gynybą), buvo atsakyta, jog „visose policijos įstaigų areštinėse yra apklausos kambarių, kuriuose fiksuojamas tik vaizdas, o garsas nefiksuojamas (neįrašomas)“, o vaizdo įrašymo būtinybė kyla dėl, asmens teisių ir laisvių, gyvybės ir sveikatos apsaugos (Kukaitis, 2024, p. 466). Toks formalus pasitarimo slaptumo suvokimas, ir atsakymas, kad yra ir apklausos kambarių, kuriuose nedaromas garso įrašas, neturėtų būti toleruojamas. Neabejotinai, tai gali daryti įtaką pasitarimui tarp gynėjo ir įtariamojo, kaltinamojo, negana to, technologijų pažanga diktuoja realią galimybę, kad greitai metu dirbtinio intelekto įrankiais bus įmanoma skaityti iš lūpų, atitinkamai ir nepadarius garso įrašo sužinoti apie ką buvo kalbama (Kukaitis, 2024, p. 466). Neabejotina, kad toks slapto pasitarimo fiksavimas ir įmanomas dirbtinio intelekto poveikis duomenų fiksavimui bei interpretavimui darytų įtaką ir savęs nekaltinimo privilegijai. Apie

šiuolaikinių technologijų keliamus iššūkius, šio darbo autorė savo nuomonę plačiau pareišk kitoje dalyje.

Kitas galimas teisės į gynybą pažeidimas gali pasireikšti dėl aiškaus ir konkretaus teisinio reguliavimo dėl advokato veiklos garantijų suvaržymų, bei tokio reguliavimo realaus įgyvendinimo gerosios praktikos trūkumo. Kiekvienas Lietuvoje veiklą vykdančias advokatas turi įstatymu užtikrinamas savo veiklos garantijas. Viena iš jų – draudimas „apžiūrėti, tikrinti ar paaimti advokato veiklos dokumentus ar laikmenas, kuriuose yra jo veiklos duomenų, tikrinti pašto siuntas, klausytis telefoninių pokalbių, kontroliuoti kitą telekomunikacijų tinklais perduodamą informaciją ir kitokį susižinojimą ar veiksmus, išskyrus atvejus, kai advokatas yra įtariamas ar kaltinamas padaręs nusikalstamą veiką. Šis leidimas taikomas tik su pareikštais įtarimais ar kaltinimais susijusiems dokumentams“ (Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas, 2004). Esant pagrįstam poreikiui ir turint motyvuotą nutartį dėl advokato darbo vietoje atliekamos kratos ar poėmio, egzistuoja papildomas reikalavimas, kad procesinės prievartos priemonė gali būti vykdoma tik „dalyvaujant Lietuvos advokatūros advokatų tarybos nariui arba jos įgaliotam advokatui“, kuris turi įsitikinti ir „užtikrinti, kad nebūtų paaimti dokumentai, nesusiję su advokatui pareikštais įtarimais ar kaltinimais“ (Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas, 2004). Galiausiai, dar viena veiklos garantija pasireiškia draudimu „viešai arba slapta susipažinti su advokato profesinę paslaptį sudarančia informacija ir ją naudoti kaip įrodymą“ (Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas, 2004). Taigi, negalima paneigti, kad įstatymas reglamentuoja advokato veiklos garantijas, tačiau net ir tai neužtikrina, kad vykdam tam tikrus procesinius veiksmus yra bandoma „apeiti“ įstatymo normas. Nurodoma, kad Lietuvos advokatūrai yra žinoma atvejų, kuomet Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnyba paėmė ir nukopijavo advokato telefone bei kompiuteryje esančius duomenis, kai advokatui netgi nebuvo pareikšta jokių įtarimų ar kaltinimų; taip pat atvejų, kuomet pirmiau atliekami procesinės prievartos veiksmai, o tik vėliau pareiškiamas pirminis įtarimas, kartais netgi ne pačiam advokatui, kurio atžvilgiu ir buvo atliekami procesiniai veiksmai (Kukaitis, 2024, p. 469). Tokiu būdu gali būti surinkta informacija, duomenys, kurie inkriminuotų advokato klientus, jo ginamus asmenis. Nors sunku įsivaizduoti, kad tokiu būdu gauti duomenys būtų pripažinti įrodymais, tačiau tai galėtų daryti įtaką bendram bylos vertinimui, vidiniam teismo įsitikinimui. Neabejotina, kad asmuo, advokatui atskleidžiantis informaciją, tai daro savo laisva valia, tačiau turėdamas garantiją, kad informacija išliks tik tarp jo bei advokato; todėl įžvelgiama ir reali savės nekaltinimo privilegijos pažeidimo grėsmė.

Apibendrinant, galima pastebėti, kad tarp savęs nekaltinimo privilegijos, nekaltumo prezumpcijos, teisės į teisingą bylos nagrinėjimą ir teisės į gynybą, kaip fundamentalių procesinių garantijų, egzistuoja glaudus tarpusavio ryšys. Nekaltumo prezumpcijos pažeidimas gali sąlygoti ir savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimą (bei atvirkščiai); vienu iš teisės į teisingą bylos nagrinėjimą elementu, nepaneigiant savarankiškos abiejų garantijų reikšmės, galima laikyti savęs nekaltinimo privilegiją; o teisės į gynybą ribojimai gali patys savaime reikšti ir savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimą.

Šios darbo dalies pabaigai, šio darbo autorė norėtų iškelti klausimą ir pastebėjimą tolimesnei ir išsamesnei mokslo studijai dėl asmens teisės tylėti ir (ar) neduoti parodymų įvardijimo savęs nekaltinimo privilegija. Problema ižvelgiama žodžių „savęs nekaltinimo“ ir „privilegija“ junginyje. Žodis „privilegija“ aiškinamas kaip išimtinė teisė, pirmumas, lengvata (Lietuviuzodynas.lt, 2025). Tačiau įvertinus visą aukščiau pateiktą analizę, būtų klaidinga teigti, kad asmeniui suteikiama išimtinė teisė ar lengvata neduoti parodymų prieš save. Teisė savęs nekaltinti yra prigimtine kiekvieno asmens teisė, o tai patvirtinama tiek doktrinoje, tiek EŽTT bei Konstitucinio Teismo formuojamoje jurisprudencijoje. Taigi, kiekvienas žmogus, nepriklausomai nuo jo (ne)turimo procesinio statuto, turi teisę savęs nekaltinti. Tiek įtariamasis, tiek kaltinamasis turi BPK įtvirtintą teisę atsisakyti duoti parodymus ir (ar) tylėti; netgi liudytojas, kuris apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, turi teisę savęs nekaltinti ir (ar) tylėti. Akivaizdu, kad kitiems proceso dalyviams, pavyzdžiui, liudytojui, duodančiam parodymus apie kito asmens galimai padarytą nusikalstamą veiką, specialistui, ekspertui ar vertėjui nėra reikalinga „privilegija“ savęs nekaltinti, nes jų, kaip proceso dalyvių, paskirtis yra pateikti visus turimus duomenis, susijusius su konkrečia baudžiamąja byla, kurią galimai atliko kitas nei jie patys asmuo. Net esant menkiausiai tikimybei, kad parodymų davimas potencialiai inkriminuotų juos pačius, jie gali pasinaudoti savo prigimtinė teise ir atsisakyti tai daryti; akivaizdu, kad vėliau, dėl pasinaudojimo šia teise, pasikeistų ir jų procesinis statusas. Taigi, šiame kontekste žodžiai „savęs nekaltinimo“ ir „privilegija“ yra nesuderinami, nes paneigtų pačią teisės esmę. Žodis „privilegija“ indikuotų, kad yra asmenų, ar proceso dalyvių, kurie turėtų tik pareigą duoti parodymus patys prieš save. Ir vis dėlto, išlaikant šio darbo vientisumą, asmens teisė savęs nekaltinti ir (ar) tylėti bus įvardijama kaip savęs nekaltinimo privilegija.

3. SAVĖS NEKALTINIMO PRIVILEGIJOS ĮGYVENDINIMO PROBLEMINIAI ASPEKTAI

Kaip išskyrė Kūris, pastebima tendencija dėl teisės konstitucionalizacijos (Kūris, 2024, p. 54-55). Teisės konstitucionalizacija aiškinama kaip „aukščiausias teisės normų sistemos raidos etapas, kuriame kiekvienos teisės šakos, kiekvieno teisės instituto kiekviena teisės norma turi ne tik deklaratyviai atitikti aukštesnės juridinės galios teisės aktą – Konstituciją, bet ir tos atitikties tikrinimas šio proceso metu tampa nuolatiniu ir sisteminiu reiškiniu“ (Mesonis, 2011 cituota Kūris, 2024, p. 55). Vis dėlto pastebima, kad normų atitikties Konstitucijai patikrinimas dažnai atliekamas tik tada, kai jų taikymas kelia abejonių ar išryškėja tam tikri normų įgyvendinimo trūkumai praktikoje – būtent tai ir paskatina kreipimąsi į Konstitucinį Teismą. Vienu iš konstitucionalizacijos objektų neabejotinai turėtų būti ir specialiojo liudytojo institutas, įtvirtintas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje. Doktrinoje pateikiama įvairių nuomonių dėl šio instituto sampratos, todėl analizuojant šį institutą gali atrodyti, kad asmuo, turintis specialiojo liudytojo statusą, yra tarsi priklausomas nuo nematomų teisėsaugos svarstyklių, nulemsiančių ar jis taps „labiau“ liudytoju, ar įtariamuoju.

Kita vertus, tam tikros problemos glūdi ne pačios teisės normos (jos konstrukcijos) trūkumuose, bet kyla dėl nepakankamai sureguliuotų teisinių santykių, kurie nuolat kinta dėl pasauliniu mastu vykstančių ekonominių, politinių, socialinių bei technologinių pokyčių. Tokiu atveju teisė nespėja prisitaikyti prie realybės. Vienas iš nuolat besikeičiančių veiksnių, neabejotinai darantis įtaką teisei – technologijos. Algoritmų, įvairių duomenų analizės ir net dirbtinio intelekto (toliau – DI) panaudojimas kasdienybėje tampa įprastu reiškiniu, todėl tai gali tapti ne išimtimi ir baudžiamajame procese. Ir vis dėlto, nors nuogastavimai dėl netinkamo ir žmogaus teisės pažeidžiančio technologijų panaudojimo baudžiamajame procese nėra visiškai nepagrįsti, sunku įsivaizduoti, kaip tai būtų suderinama su Konstitucijoje įtvirtintomis garantijomis. Neabejotina, kad tai gali tapti potencialiu konstitucionalizacijos objektu. Todėl, nors akivaizdu, kad šio darbo autorė visiškai neturi „galios“ prisidėti prie teisės konstitucionalizacijos, tačiau, remdamasi teisės doktrina ir praktika, kitose darbo dalyse siekia prisidėti prie diskusijos apie savės nekaltinimo privilegijos įgyvendinimo problematiką, susijusią su specialiojo liudytojo statusu baudžiamajame procese bei šiuolaikinių technologijų, įskaitant DI, keliamus iššūkius teisės savės nekaltinti kontekste.

3.1. Specialiojo liudytojo instituto įtaka tinkamam savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimui

Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintą garantiją, yra pabrėžęs, kad nagrinėjamos normos „teisinių santykių subjekto, savybėmis ir teisine padėtimi“ ir „negali būti aiškinamas kaip reiškiantis, jog fizinis asmuo negali savanoriškai (t. y. nieko neverčiamas) duoti parodymus prieš save <...>“ (Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas). Taigi, akivaizdu, jog asmuo, nepriklausomai nuo savo procesinio statuso, pareiškęs norą liudyti (netgi pats prieš save) yra laisvas pasinaudoti tokia turima teise. Tokia galimybė numatyta ir BPK 80 straipsnio 1 punkte, įtvirtinančiame draudimą liudytoju apklausti asmenį, galintį duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, nebent asmuo pats sutinka duoti tokius parodymus pagal tam tikrus liudijimo ypatumus, numatytus BPK 82 straipsnio 3 dalyje (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Tačiau toks reguliavimas nebuvo priimtas iki 2007 m. BPK redakcijos.

Netrukus po BPK įsigaliojimo Lietuvoje, teisėjai ir teisėsaugos institucijų pareigūnai kėlė įvairias su BPK taikymu susijusias problemas (viena iš jų – sunkumai ikiteisminio tyrimo subjektams, atliekantiems tyrimus dėl korupcinio pobūdžio nusikaltimų ar nusikalstamų veikų ekonomikai, verslo tvarkai, finansų sistemai), todėl buvo sudaryta darbo grupė, kuriai pavesta parengti BPK pakeitimų, korekcijų įstatymo projektą (Kuconis, 2023, p. 118-119). Įstatymo projekto aiškinamajame rašte buvo nurodyta, kad išlyga, leidžianti apklausti liudytoju asmenį, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, reikalinga, nes „ikiteisminio tyrimo praktikoje pasitaiko atvejų, kuomet tyrimo metu, išnaudojus visas proceso galimybes, nesurenkama pakankamai duomenų, kurių pagrindu būtų galima pranešti asmeniui apie įtarimą, tačiau jį būtina apklausti apie reikšmingas tyrimui aplinkybes“ (Aiškinamasis raštas, 2007). Iki 2007 m. BPK 80 straipsnis numatė, kad kaip liudytojas apskritai negali būti apklausiamas asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties padarytą nusikalstamą veiką. Būtent dėl tokios nusikalstamų veikų tyrimų praktikos pokyčių poreikio, pakeitus BPK 80 straipsnio normą, vėliau Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymu patvirtintose Rekomendacijose dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka (toliau – Rekomendacijos) 1 punkte nurodyta, kad yra numatyta galimybė ikiteisminio tyrimo stadijoje apklausti asmenį apie jo paties galimai padarytą veiką, esant asmens sutikimui apklausti jį kaip liudytoją ir „toks liudytojas vadinamas specialiuoju liudytoju“ (Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro..., 2008). Kadangi pačiame BPK specialiojo liudytojo

statusas reglamentuojamas tik 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje, institutas yra išsamiau reguliuojamas pačiose Rekomendacijose.

Rekomendacijų 8 punkte nurodoma, kad asmuo kaip specialusis liudytojas apklausiamas tik esant motyvuotam prokuroro nutarimui, kuriame pagrindžiamas poreikis asmenį apklausti specialia tvarka ir įsitikinus, kad nepakanka faktinių duomenų dėl kurių asmeniui galėtų būti suteikiamas įtariamojo statusas; 9 punkte įtvirtinta, kad egzistuoja du atvejai, kuomet galima apklausti asmenį kaip specialųjį liudytoją: prokuroro nutarimu, gavus pačio asmens prašymą būti apklaustam apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką bei prokuroro nutarimu prokurorui pačiam nustačius ar gavus ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno informaciją apie asmens apklausos kaip liudytojo poreikį (Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro..., 2008). Rekomendacijų 11 punkte, pakartojama ir konstitucinė bei BPK nuostata, kad asmuo gali būti apklausiamas tik savo sutikimu (Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro..., 2008). Natūraliai kyla klausimas, kas nutiktų tokiu atveju, kai asmuo prokuroro nutarimu (prokurorui pačiam nustačius ar gavus ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno informaciją) būtų pakviestas į apklausą, bet atsisakytų liudyti pats prieš save? Asmeniui atsisakius teikti parodymus, prokuroro nutarimas nieko nepakeistų, juk konstitucinis draudimas versti asmenį duoti parodymus prieš save niekur neišnyksta. Panašu, kad panašios situacijos neretai susiklosto ir praktikoje. Tokiu atveju asmuo į apklausą atvyksta su advokatu, kur susipažinęs su prokuroro nutarimu, atsisako duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką ir taip iš esmės pasibaigia apklausa; pateikiamas tuščias „parodymų“ dokumentas, o advokatas paprašo nutraukti ikiteisminį tyrimą – galiausiai, tokie dokumentai pridedami prie ikiteisminio tyrimo medžiagos (Merkevičius, 2023). Taigi, panašu, kad net priėmus Rekomendacijas, problema nebuvo sprendžiama iš esmės ir niekur nedingo. Neturint pakankamai duomenų dėl įtarimo pareiškimo asmeniui ir priėmus prokuroro nutarimą dėl jo kaip specialiojo liudytojo apklausos, asmuo išlaiko savo teisę atsisakyti liudyti prieš save. Pažymima, kad asmeniui nesutikus būti apklaustam kaip specialiajam liudytojui, neįgyjamas ir „specialiojo liudytojo“ procesinis statusas ir neturima jokių su šiuo procesiniu statusu susietų procesinių teisių (Merkevičius, 2023). Per daug neanalizuojant šio instituto veiksmingumo, nepaneigiama tik tai, kad specialiojo liudytojo statusas ir jo reglamentavimas kelia nemažai problemų, mėginant juo pasinaudoti baudžiamajame procese.

Vertėtų pradėti nuo EŽTT sprendimo byloje prieš Lietuvą, kuriame konstatuota, kad teisėsaugos institucijos pažeidė Konvencijos 8 straipsnį, nesuteikdamos pareiškėjui teisės neduoti parodymų baudžiamajame procese prieš savo sutuoktinę, turinčią specialiojo

liudytojo statusą. Byloje vertinama situacija, kuomet specialiojo liudytojo statusą turinčio asmens sutuoktinis atsisakė duoti parodymus prieš savo žmoną ir dėl to jam, kaip liudytojui, vengiančiam parodymų davimo, buvo skirta bauda. Lietuvos Vyriausybė byloje teigė, kad apskritai „praktikoje“ valdžios institucijos BPK 82 straipsnio 2 dalyje numatytą liudijimo privilegiją teikė specialiųjų liudytojų šeimos nariams ir artimiesiems giminaičiams, „atsižvelgdamos į abejotiną šių įrodymų statusą baudžiamojoje byloje ir siekdamos apsaugoti asmenis nuo prievartos liudyti prieš savo artimuosius“, tačiau šioje konkrečioje byloje dėl „gana plačios“ tyrimo apimties ir įtariamų nusikalstamų veikų faktinių aplinkybių neaiškumo pareiškėjui nebuvo suteikta teisė neliudyti prieš savo sutuoktinę (EŽTT 2018 m. gruodžio 11 d. sprendimas byloje Kryževičius prieš Lietuvą). Ir nors galima suprasti, kad teisėsaugos institucijos, suteikdamos specialiojo liudytojo statusą, nėra įsitikinusios dėl apklausiamojo realaus santykio su bandoma ištirti nusikalstama veika, kyla gana pagrįstas klausimas, ar iš tiesų „praktikoje“, kaip buvo teigiama, yra užtikrinamos specialiųjų liudytojų sutuoktinių, šeimos narių bei artimų giminaičių teisės neduoti parodymų. Juk neįmanoma „pamatuoti“, kokia tyrimo apimtis yra pakankamai siaura, kad būtų užtikrinama teisė neduoti parodymų prieš savo artimąjį. Ir nors šio darbo autorė neginčija fakto, kad baudžiamosiose bylose yra *ad hoc* sprendžiama dėl procesinio statuso (atitinkamai ir teisių) suteikimo ir, kad niekas nevyksta automatiškai ar pagal tam tikrus „išmatavimus“, tačiau teisėsaugos institucijų pareiga išaiškinti nusikalstamas veikas neturėtų būti įgyvendinama paneigiamų, ignoruojamų asmens teisių sąskaita. Taigi, EŽTT byloje nustatė, kad „pagal Lietuvos teisę „specialiojo liudytojo“ statusas keliais svarbiais aspektais yra panašus į įtariamojo“ ir pažymėjo, kad „nė viename iš vidaus teisinių dokumentų, susijusių su „specialiojo liudytojo“ statusu, nekalbama apie šeimos nariams ir artimiesiems giminaičiams suteikiamą liudijimo privilegiją“ (EŽTT 2018 m. gruodžio 11 d. sprendimas byloje Kryževičius prieš Lietuvą). Taigi, nustatytas Konvencijos 8 straipsnio pažeidimas dėl Lietuvos institucijų netinkamo asmens teisės neduoti parodymų prieš savo šeimos narius ir artimus giminaičius užtikrinimo, tiksliau tokios teisės pareiškėjui paneigimo. Iš karto po šio EŽTT sprendimo kilo daug diskusijų dėl sprendimo įgyvendinimo ir tolimesnių žingsnių, kurie užkirstų kelią panašiai situacijai pasikartoti (Povilanskas, 2022), ir galiausiai BPK 82 straipsnio 2 dalies nuostata, numačiusi, kad tik įtariamojo ir kaltinamojo šeimos nariai turi teisę neduoti parodymų, buvo pakeista nuostata, teigiančia, kad „asmuo gali neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus prieš savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas).

Tačiau nemažai diskusijų atnaujinti turėjo LAT nutartis, kuria iš esmės nurodyta, kad specialiajam liudytojui „BPK 82 straipsnio 3 dalyje įtvirtintos liudytojo teisės suteikiamos tik tokio asmens apklausai. Prokuroro nutarime nurodytas asmuo tolesniame ikiteisminio tyrimo procese neturi kokio nors specifinio ir juo labiau ilgalaikio statuso“ ir, kad vėliau asmuo yra liudytojas ir turi liudytojo teisinį statusą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. vasario 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Tokia pozicija dėl baudžiamojo proceso „automatiškumo“, kai specialusis liudytojas iš karto po apklausos (kad ir niekinės) tampa liudytoju yra kritikuojama (Merkevičius, 2023) ir šio magistro darbo autorė pritaria tokiai kritikai. Toks išankstinis teismo spėjimas (pagrįsta prielaida to pavadinti tikrai negalima), kad specialiajam liudytojui po apklausos bus suteiktas liudytojo procesinis statusas iš esmės paneigia specialiojo liudytojo sampratą baudžiamajame procese bei ankstesnįjį EŽTT išaiškinimą, kad šis institutas panašus ir į įtariamą statusą. Štai doktrinoje nurodoma, kad specialusis liudytojas yra asmuo, turintis „pradinį įtarimą *in personam*, kuriam priklauso teisės būdingos įtariamajam“ ir „atitinka faktinio įtariamą sampratą“ (Juozapavičius, 2020, p. 39). Negana to, tarsi pamirštama, kad BPK ne veltui egzistuoja normos, reglamentuojančios atskirus procesinius statusus (tarp jų ir įtariamą bei liudytoją), ir kad prielaidos, kiekvieno iš procesinio statuso suteikimui, drastiškai skiriasi.

Dar vieną problemą galima įžvelgti ir dėl valstybės institucijų vengimo tam tikrose situacijose suteikti specialiojo liudytojo statusą. Viena vertus, tai suprantama, įvertinus, kad dažnai šis institutas į baudžiamąjį procesą įneša tik daugiau sumaišties ir neužtikrintumo nei padeda; kita vertus, būtent situacijose, kai nėra pakankamai duomenų asmeniui pareikšti įtarimą, ir turėtų būti tinkamai įgyvendinta galimybė asmeniui skirti specialiojo liudytojo statusą. Šio magistro darbo autorės nuomone, neabejotina, kad specialiojo liudytojo statuso suteikimas būtų buvusi kur kas tinkamesnė alternatyva nei buvo pasirinkta toliau aptariamoje byloje. LAT nagrinėjamoje byloje nustatyta, kad nuteistasis, ikiteisminio tyrimo metu du kartus buvo apklausiamas kaip liudytojas (ir įspėtas apie baudžiamąją atsakomybę už melagingų parodymų davimą) pirminės apklausos metu davė parodymus dėl kasos pajamų orderio mokėjimo ir vėlesnės apklausos metu pakeitė šiuos parodymus; buvo nuteistas už melagingų parodymų davimą bei dokumentų suklastojimą ir panaudojimą, tokiu būdu bandant įtvirtinti melagingus ir objektyvios tikrovės neatitinkančius duomenis. Priešingai nei pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai, LAT nurodė, kad teismai nepagrįstai neįvertino šioje byloje nagrinėtino klausimo, ar asmuo apskritai „galėjo būti apklaustas prieš tai būdamas įspėtas dėl BK 235 straipsnio 1 dalyje nustatytos baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą, ar jį apklausiant nebuvo kilusi reali grėsmė būti patrauktam baudžiamajon atsakomybėn“ (Lietuvos

Aukščiausiojo Teismo 2025 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Toliau kasacinis teismas, remdamasis ankstesne EŽTT ir LAT formuojama praktika dėl teisės savęs nekaltinti pažeidimų, argumentavo, kad „formalus įtarimų nepareiškimas neleidžia kategoriškai teigti, kad asmens teisė atsisakyti duoti parodymus prieš save nebuvo varžoma. Sprendžiant, ar ši teisė nebuvo suvaržyta, atsižvelgtina ne tik į tai, ar procesine prasme asmeniui buvo pareikšti įtarimai dėl aplinkybių, kurios buvo tiriamos baudžiamojoje byloje, o būtina įvertinti visus faktinius bylos duomenis“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2025 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Taigi, kyla klausimas, kodėl jau po pirminės liudytojo apklausos, turint bent minimalų kiekį duomenų, kad apklaustasis yra galimai susijęs su tiriamos nusikalstamos veikos padarymu ar jos slėpimu, net ir neturint pakankamai duomenų pareikšti jam įtarimą, nebuvo pasinaudota specialiojo liudytojo institutu? Jau pirminės apklausos metu tapo pakankamai aišku, kad asmuo duodamas parodymus apie kito asmens nusikalstamos veikos aplinkybes, davė parodymus ir apie savo įvykdytą pinigų mokėjimą pagal kasos pajamų orderį, kurį pats patvirtino savo parašu – galimai apie savo paties „indėlį“ nusikalstamos veikos padarymo kontekste. Darbo autorės nuomone toks sprendimas buvo priimtas, siekiant išgauti daugiau konkrečių duomenų apie nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes, kurios leistų pareikšti įtarimą ir pačiam apklausiamajam, absoliučiai neatsižvelgiant ir ignoruojant faktą, kad bus pažeista asmens teisė savęs nekaltinti. Taigi, nors specialiojo liudytojo statuso įgyvendinimas praktikoje ir kelia nemažai problemų ikiteisminio tyrimo institucijoms, toks akivaizdus šio instituto panaudojimo galimybės „aplenkimas“ taip pat nepadedą išvengti žmogaus teisių pažeidimo ir netgi priešingai – gali sukelti dar daugiau problemų.

Vertėtų paminėti, kad LAT praktikoje išskiriama ne viena byla, kurioje nagrinėjamas klausimas dėl ikiteisminio tyrimo apklausų vykdymo, nesuteikiant asmenims tinkamo procesinio statuso ir tokiu būdu neužtikrinant visų jų turimų, teisių. Tačiau LAT, sprenddamas dėl įrodymų priimtumo, pažymėjo, kad nors „draudimas versti duoti parodymus prieš save pažeidžiamas, jei kaip liudytojas apklausiamas asmuo, kuris faktiškai yra įtariamas nusikalstamos veikos padarymu, tačiau dėl vieno ar kitų priežasčių apklausos metu nėra pripažintas įtariamuoju BPK nustatyta tvarka“ tai savaime nereiškia savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimo, nes „ar liudytojui užduodami klausimai gali būti vertinami kaip vertimas duoti parodymus prieš save, sprendžiama pagal konkrečias bylos aplinkybes“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Taigi, net ir pripažįstant tai, kad tam tikromis aplinkybėmis yra tinkamiau asmeniui suteikti specialiojo liudytojo statusą, nei apklausti jį kaip liudytoją, šio statuso (ne)suteikimas pats savaime neindikuoja teisės savęs nekaltinti pažeidimo. Taigi,

specialiojo liudytojo statusu taip pat nevertėtų ir piktnaudžiauti, nes tai tikrai nėra nusikalstamų veikų išaiškinimo baudžiamajame procese panacėja.

Sugrįžtant prie antrosios magistro dalies pabaigoje išreikšto pastebėjimo dėl junginio „savęs nekaltinimo privilegija“ tikslingumo, vertėtų aptarti tai ir specialiojo liudytojo statuso kontekste. Nors specialiajam liudytojui *expressis verbis* BPK įtvirtinama tik: i) teisė apklausos metu turėti įgaliojimą atstovą, ii) teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju, iii) netaikyti procesinės prievartos priemonių už neatvykimą, atsisakymą ar vengimą duoti parodymus, iv) netaikyti baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002), tačiau iš tokio reglamentavimo kildinama ir specialiojo liudytojo teisė neduoti parodymų ar neatsakyti į užduodamus klausimus net ir po to, kai apklausiamasis sutiko duoti parodymus (Goda *et al.*, 2011, p. 194 cituota Juozapavičius, 2020, p. 35). Taigi, akivaizdu, kad ir specialiojo liudytojo statuso suteikimo atveju nėra jokios „privilegijos“ savęs nekaltinti, tai nors tiesiogiai BPK ir neįtvirtinta, vis tiek išlieka asmens teisė, kildinama iš Konstitucijos. Bet kuriuo baudžiamojo proceso metu, net ir turint specialiojo liudytojo statusą, asmuo išlieka laisvas pats nuspręsti, ar nori duoti jį galinčius inkriminuoti parodymus, ar nuo to susilaikyti.

Apibendrinant šį skyrių, galima daryti išvadą, kad specialiojo liudytojo statusas galėtų būti puikiu įrankiu, siekiant išlaikyti balansą tarp teisėsaugos institucijų pareigos išaiškinti nusikalstamas veikas bei pareigos tai daryti nepažeidžiant asmens teisių. Deja, dėl tinkamo, aiškaus ir konkretaus šio statuso teisinio reglamentavimo trūkumo vis dar iškyla nemažai probleminių aspektų, kuomet teisėsaugos institucijos nepagrįstai skiria specialiojo liudytojo statusą, ar paskirdamos šį statusą nepasirūpina, kad asmuo būtų tinkamai informuotas apie savo turimas teises. Dėl to, pastebima ir atvejų, kuomet teisėsaugos institucijos vengia specialiojo liudytojo statuso skyrimo ir renkasi faktiškai įtariamą asmenį apklausti kaip liudytoją, tokiu būdu akivaizdžiai pažeisdami asmens teisę savęs nekaltinti. Ir nors buvo bandyta išklausti bei atsižvelgti į teisinės bendruomenės įžvalgas, pasiūlymus dėl šio instituto pritaikymo gerinimo baudžiamajame procese, pastebima, kad ši tema vis dar labai aktuali ir kelia daug diskusijų praktikoje. Atitinkamai, atsižvelgus į tokią esamą situaciją, siūlytina, kad specialiojo liudytojo statusas būtų išsamiau reglamentuojamas pačiame BPK, o ne poįstatyminiame teisės akte, patvirtintame generalinio prokuroro įsakymu.

3.2. Šiuolaikinių technologijų keliami iššūkiai tinkamam savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimui

Negalima paneigti to, kad sulig kiekviena diena technologijos daro vis didesnę įtaką kasdienybėje, todėl nenuostabu, kad jos turi bei neišvengiamai turės vis didesnę įtaką ir baudžiamajame procese. Štai Jungtinėse Amerikos Valstijose (toliau – JAV) visiškai neseniai Kolumbijos apygardos Apeliacinis teismas (angl. *United States Court of Appeals for the District of Columbia Circuit*) byloje, kurioje buvo sprendžiama dėl JAV Konstitucijos Penktosios pataisos, be kita ko skelbiančios, kad nė vienas asmuo negali būti verčiamas baudžiamojame byloje liudyti prieš save (Constitution of the United States, 1791), pažeidimo, nustatė, kad priverstinis telefono atrakinimas piršto anspaudu yra laikomas draudimo duoti prieš save parodymus pažeidimu. Byloje ginčijama situacija, kuomet Federalinis tyrimų biuras (angl. *FBI*) kratos metu suradęs kaltinamojo telefoną, liepė jį atrakinti. Šis teismas toliau argumentavo, kad nors piršto pridėjimas prie telefono gali atrodyti panašus į pirštų antspaudų paėmimą ar rašysenos pavyzdžio pateikimą (kurie nėra ginami JAV Konstitucijos Penktąja pataisa), toks veiksmas labiau panašus į nurodymą pasakyti telefono slaptažodį, ir tokiu atveju kaltinamasis būtų turėjęs žodžiu atskleisti informaciją, patvirtinančią, kad jis yra ne tik telefono, bet ir viso turinio telefone (įskaitant žinutes, kuriose kaltinamasis prisipažįsta į policijos pareigūną metęs kėdę bei panaudojęs kitus smurtinius veiksmus) savininkas; o tai teismas prilygino parodymų prieš save davimui (United States v. Brown, 2025). Ir nors nepaneigiama, kad JAV ir Lietuva turi visiškai skirtingas teisės sistemas, negalima visiškai paneigti ir fakto, kad tiek JAV, tiek Lietuvos teisės sistemos neišvengiamai turės prisitaikyti ir prie šiuolaikinių technologijų keliamų iššūkių esančiam reguliavimui.

Analizuojant technologijų įtaką Lietuvos teisinei sistemai, būtų reikšminga išskirti puikų pavyzdį, kaip greitai besivystančios technologijos teisinį reglamentavimą gali palikti užnugaryje. Štai Konstitucijos 22 straipsnyje nurodyta, kad „asmens susirašinėjimas, pokalbiai telefonu, telegrafo pranešimai ir kitoks susižinojimas neliečiami“ (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Nors suprantama, kad Konstitucijos yra „savo laikmečio kūriniai“, kuriems, be kita ko, įtaką darė ir tuometinės technologijos, tačiau lengvai pašiepiama, kad menka tikimybė, kad paskutiniuoju metu kažkas būtų išsiuntęs ar gavęs telegrafą (Kūris, 2024, p. 69). Ir nors ši Konstitucijos norma jokių būdu nėra ir negali būti likusi „užnugaryje“, tačiau pastebima, kad per kiek daugiau nei tris dešimtmečius buvo smarkiai pasistūmėta ir tikriausiai vienintelis „telegrafas“, šiuo metu gana lengvai pasiekiamas visuomenei, yra Mišelino gide rekomenduojamas restoranas.

Tęsiant mintį, vertėtų pradėti nuo technologijų keliamų iššūkių, galinčių iškilti jau ikiteisminio tyrimo metu. BPK 8² straipsnyje yra reglamentuojamas informacinių ir elektroninių ryšių technologijų naudojimas baudžiamajame procese, o šio straipsnio 6 dalyje numatytas reikalavimas, atliekant ikiteisminį tyrimą ar nagrinėjant bylą teisme, daryti garso ir vaizdo įrašą, kurie vėliau tampa sudedamąją protokolo dalimi (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Taigi, BPK numato imperatyvų reikalavimą, kad būtų daromi garso ir vaizdo įrašai, tačiau tokie patys imperatyvai neatsispindi Lietuvos generalinio prokuroro įsakyme dėl rekomendacijų dėl apklausos garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis ikiteisminiame tyrime atlikimo ir įforminimo patvirtinimo (toliau – Rekomendacijos dėl perdavimo priemonių). Rekomendacijų dėl perdavimo priemonių 42 punkte, nurodoma, kad garso ir vaizdo įrašas gali (o ne privalo) būti daromas apklausos iniciatoriaus iniciatyva, įtariamojo ar jo gynėjo prašymu; taip pat 48 punkte, nurodoma, kad organizuojant ar atliekant papildomą įtariamojo apklausą „paprastai daromas garso ir vaizdo įrašas“ (Lietuvos generalinio prokuroro įsakymas..., 2016). Taigi, akivaizdu, kad pagal BPK, naudojant informacinių ir elektroninių ryšių technologijas procesiniam veiksmui (pavyzdžiui, įtariamojo apklausai) ikiteisminiame tyrime atlikti yra imperatyviai reikalaujama daryti garso ir vaizdo įrašus, pabrėžiant, kad įrašai yra neatsiejama protokolo sudedamoji dalis, tačiau sprendžiant iš Rekomendacijų dėl perdavimo priemonių įtvirtintos tvarkos, būtų galima daryti prielaidą, kad tai labiau pasirinkimas. Todėl, vertinant tokius neatitikimus peršasi idėja, kad kartais ikiteisminio tyrimo institucijoms gali būti kur kas parankiau tokių įrašų nedaryti ir, pavyzdžiui, nuotolinės apklausos metu daryti įtaką įtariamojo teisei neteikti prieš save parodymų. Būtent dėl tokios galimybės yra įdomus LAT išaiškinimas byloje, kurioje buvo nustatyta, jog ikiteisminio tyrimo pareigūnai į policijos įstaigą pristatė nepilnametį ir nesuteikdami jam įtariamojo statuso bei naudodami psichologinį spaudimą, nepilnamečiui neigiant nusikalstamos veikos padarymą, liepė surašyti „atvirus prisipažinimus“, kurie vėliau teismuose buvo priimti kaip įrodymai. LAT pabrėžė, kad nors „traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens surašyti dokumentai baudžiamojoje byloje paprastai pripažįstami įrodymais. Tačiau įrodymu negali būti laikomi raštai, gauti kaip įtariamojo ar kaltinamojo apklausos protokolo pakaitalas“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. rugsėjo 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Technologijų panaudojimo baudžiamajame procese kontekste, kyla klausimas, ar garso ir vaizdo įrašų, kurie yra laikomi sudedamąją protokolo dalimi, neįrašymas taip pat nepažeistų įtariamojo teisės savęs nekaltinti? Juk nuotolinės apklausos metu pildomame protokole galima neužfiksuoti kai kurių apklausos detalių ar užduodamų atsakymą menančių klausimų formos, o atitinkamai tai nebūtų

pastebima, nes nebūtų jokių įrašų, kurie pagal Rekomendacijų dėl perdavimo priemonių patvirtintas normas tik „gali būti“ arba „paprastai“ yra daromi. Taigi, toks žemesnės galios teisės akto prieštaravimas BPK dėl technologijų panaudojimo tvarkos baudžiamajame procese gali sukelti papildomų problemų bei neabejotinai pažeisti ir asmens procesines teises.

Poreikis naudoti šiuolaikines technologijas, kaip tai nutiko ir COVID-19 pandemijos metu, išryškino ir dar vieną problemą dėl tinkamo teisių ir pareigų išaiškinimo proceso dalyviams. Neabejotinai tai daro didelę įtaką ir asmens apsisprendimui pasinaudoti teise tylėti ir (ar) neduoti prieš save parodymų. Buvo pastebėta, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai po pokalbio su proceso dalyviu telefonu, neformalios apklausos rezultatus fiksuoja savo tarnybiniuose pranešimuose (Jakulevičienė, 2022, p. 450). Ir nors jau anksčiau šiame darbe buvo aptarta, kad neformalių apklausų metu gauti duomenys negali būti laikomi įrodymais, tai nepaneigia fakto, kad vien toks duomenų rinkimas, neinformavus asmens apie jo teises, gali sąlygoti teisės savęs nekaltinti pažeidimą. Štai kasaciniame teisme buvo sprendžiama dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmų, kurie užfiksuoti jų tarnybiniuose pranešimuose. Juose užfiksuota, kad iš karto po to, kai įtariamajam buvo įteiktas įtarimas, į kabinetą įėjo kitas pareigūnas bei paprašė duoti teisingus parodymus, nes „papirkimo faktas yra akivaizdus“. LAT konstatavo, kad „ikiteisminio tyrimo pareigūnas, privalėdamas išaiškinti įtariamajam šias teises ir užtikrinti galimybę jomis naudotis <...>, užuot vykdęs procesinę pareigą, pateikė prašymus įtariamajam, kad šis duotų teisingus parodymus, nurodydamas, <...> kokie parodymai, jo manymu, būtų teisingi“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. kovo 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Galima pridurti, kad „siekdami „greitų“ procesų, ikiteisminio tyrimo pareigūnai karantino metu ypač „susižavėjo“ telefoninėmis apklausomis, tarnybiniuose pranešimuose pokalbio dalyvių išsakytas frazes pateikdami kaip asmens parodymus“, taip pat nurodoma, kad asmenims nesutikus procese dalyvauti telefonu, buvo „rašomi tarnybiniai pranešimai, kuriuose fiksuojamas asmens piktavališkumas, nenoras dalyvauti procese, trukdymas jam arba atsisakymas duoti parodymus“ (Jakulevičienė, 2022, p. 452). Tuomet tampa visiškai realu, kad netrukus bus galima išvysti ir tendenciją, kuomet ikiteisminio tyrimo pareigūnai susisieks su asmeniu, faktiškai įtariamą, tačiau neturinčiu nei įtariamojo, nei specialiojo liudytojo statuso, ir pokalbio telefonu metu bando surinkti informaciją, kurios pagrindu „staiga“ paaiškėtų, kad asmuo yra galimai susijęs su tiriamos nusikalstamos veikos padarymu. Tokiu duomenų rinkimu neabejotinai pažeidžiama procesinė forma, kuria turi būti vykdomos apklausos, negana to, pažeidžiama turima teisė tylėti ir (ar) neduoti parodymų.

Dar daugiau problemų kyla dėl technologijų panaudojimo, vertinant asmens parodymus. Vienas iš jų – poligrafas, dar žinomas kaip melo detektorius. Poligrafas – tai prietaisas, fiksuojantis įvairius (kvėpavimo, kraujotakos, ir kitus) fiziologinius pokyčius, kuriais grindžiamas tiriamojo teiginių vertinimas (Lietuvos Respublikos poligrafo naudojimo įstatymas, 2000). Lietuvos Respublikos poligrafo naudojimo įstatyme aiškiai apibrėžiamas asmenų ratas, kurie gali būti tiriami poligrafu; galimybė naudoti poligrafą baudžiamajame procese, kai tiriamos bylos nesusijusios su apibrėžtu asmenų ratu – nenumatyta. Ir nors teismų praktikoje nurodoma, kad duomenys, gauti naudojant poligrafą negali būti pripažinti įrodymais, nes neatitinka įrodymams keliamų reikalavimų, tačiau kaip nurodo LAT „gali turėti tam tikrą reikšmę įrodymų vertinimo procese kaip veiksnys, sustiprinantis teismo vidinį įsitikinimą dėl asmenų parodymų objektyvumo ar neobjektyvumo, ir tai neprieštarauja faktinių aplinkybių nustatymo principams“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. kovo 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Ir nors Lietuvos teismų praktikoje nepastebima didesnių iššūkių dėl poligrafo naudojimo baudžiamajame procese, pastebėtina, kad egzistuoja atvejų, kuomet valstybės pareigūnai skatina asmenį, traukiamą baudžiamojon atsakomybėn „geriau prisipažinti pačiam“, nes melas paaiškės panaudojus poligrafą, ir būtent taip, panaudodami psichologinį spaudimą, pažeidžia asmens teisę savęs nekaltinti (Kargl, 2000 cituota Goda, 2010, p. 43).

Tačiau, kaip nurodyta antrojoje magistro darbo dalyje, egzistuoja nuomonė, kad greitai DI įrankius bus įmanoma panaudoti baudžiamajame procese. Pavyzdžiui, turint tik vaizdo įrašą, DI valstybės pareigūnams suteiktą galimybę sužinoti apie ką pasitarimo metu įtariamasis, kaltinamasis kalbėjo su savo advokatu (Kukaitis, 2024, p. 466). Šio magistro darbo autorė neneigia, kad egzistuoja tokia tikimybė, tačiau nori pridurti, kad tai būtų sunkiai suderinama tiek su BPK 20 straipsnyje nurodytomis įrodymų priimtinumui keliamomis sąlygomis, tiek su Europos Parlamento ir Tarybos 2024 m. birželio 13 d. reglamentu (ES) Nr. 2024/1689, kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio intelekto taisyklės ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 ir (ES) 2019/2144 ir direktyvos 2014/90/ES, (ES) 2016/797 ir (ES) 2020/1828 (toliau – DI aktas), kurio preambulėje aiškiai nurodoma, kad DI sistemų naudojimas teisėsaugos tikslu turėtų būti draudžiamas (Europos Parlamento ir Tarybos..., 2024). Toliau nurodoma, kad DI sistemų ir įrankių panaudojimas teisėsaugos institucijoms yra draudžiamas dėl būdingo didelio galios disbalanso, galinčio lemti fizinio asmens teisių apribojimą bei neigiamą poveikį pagrindinėms žmogaus teisėms; taip pat pripažįstama, kad DI sistemos nėra pakankamai skaidrios, suprantamos ir dokumentuojamos, todėl galėtų lemti teisės į veiksmingą teisių gynimo priemonę ir teisingą

bylos nagrinėjimą, taip pat teisės į gynybą ir nekaltumo prezumpcijos pažeidimą (Europos Parlamento ir Tarybos..., 2024). Taigi, akivaizdu, kad Europos Sąjunga (toliau – ES) identifikuoja ir pripažįsta galimas grėsmes, kylančias dėl DI panaudojimo baudžiamajame procese bei mėgina užkirsti kelią žalingai ir pagrindines žmogaus teises pažeidžiančiai DI panaudojimo praktikai. Kalbant apie šio teisės akto daromą įtaką teisei savęs nekaltinti, pabrėžtina, kad DI akto 5 straipsnyje aiškiai įtvirtinama, kad yra neleidžiamos pradėti naudoti ar naudoti DI sistemos, kuriose: i) naudojami pasąmonę veikiantys, manipuliuojantys ar apgaulės metodai, siekiant pakeisti asmenų elgesį, jų gebėjimą priimti pagrįstą sprendimą ar priverčiant priimti sprendimą, kurio jie kitu atveju nebūtų priėmę; ii) išnaudojamas asmens pažeidžiamumas dėl jo amžiaus, negalios, socialinės ar ekonominės padėties, siekiant pakeisti jo elgesį (Europos Parlamento ir Tarybos..., 2024). Tai nėra baigtinis draudžiamos DI praktikos panaudojimo sąrašas, tačiau būtent šie draudimai yra aktualiausi nagrinėjant galimą teisės neduoti prieš save parodymų pažeidimą. Nors šiuo metu Lietuvoje nėra naudojamos tokios DI priemonės (ar bent jau nėra apie tai žinoma), draudimas taikomas ir į ateitį, todėl sunku įsivaizduoti, kaip tokią praktiką būtų bandoma įtvirtinti nacionaliniu lygmeniu. Kadangi DI aktas tiesiogiai taikomas teisės aktas, bet koks bandymas pateisinti ar įtvirtinti DI sistemų naudojimą nacionaliniu lygmeniu reikštų prieštaravimą ES teisės aktui.

Summa summarum, praktikoje yra situacijų, kuomet netinkamas technologijų panaudojimas baudžiamajame procese tiesiogiai lemia asmens teisių pažeidimus, taip pat ir *nemo tenetur se ipsum accusare* principo. Neatitiktis tarp BPK ir poįstatyminio teisės akto normų, reglamentuojančių būtinybę daryti garso ir vaizdo įrašus nuotolinių apklausų metu, atveria kelią galimiems savęs nekaltinimo teisės pažeidimams ir ateityje. Taip pat pastebėtina, kad teisėsaugos pareigūnai atranda naujų būdų „efektyvesniam“ nusikalstamų veikų išaiškinimui, vykdant apklausas telefonu, ir dėl to ne tik tinkamai neinformuoja asmens apie jo turimas teises, bet ir prisideda prie teisės savęs nekaltinti pažeidimų. Tačiau, DI akto priėmimas leidžia gana optimistiškai tikėtis, kad bus užtikrintas tinkamas DI (ne)naudojimas ir išvengta piktnaudžiavimo DI rizikų baudžiamajame procese. Tai labai reikšmingas žingsnis, siekiant apsaugoti fundamentalias asmens teises, įskaitant ir teisę savęs nekaltinti, tiek nacionaliniu, tiek ES lygmenimis.

IŠVADOS

1. Savęs nekaltinimo privilegija (tiksliau jos apraiškos) Lietuvoje turi gana ilgą istoriją. Pradedant Pamedės teisyne, ir baigiant Konstitucija, *nemo tenetur se ipsum accusare* principas nuolat kito, prisitaikydamas prie to meto socialinių, religinių ir politinių sąlygų. Pirmosios teisės savęs nekaltinti idėjos, pastebimos jau Pamedės teisyne, buvo pamirštos ir atgaivintos tik tarpukario Lietuvoje. Vis dėlto, dėl teisės į gynybą ribojimo tarpukariu ir tik formalaus savęs nekaltinimo privilegijos užtikrinimo sovietinės okupacijos laikotarpiu, savęs nekaltinimo privilegija Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje tinkamai įtvirtinta ir pradėta įgyvendinti tik Lietuvai atkūrus nepriklausomybę. Nors nepaneigiama, kad dar prieš Lietuvai atkuriant nepriklausomybę, normos, įtvirtinančios teisę savęs nekaltinti, egzistavo baudžiamajame procese, tačiau dažnu atveju tik formalus jų įtvirtinimas reiškė, kad realiai šia teise asmenys arba apskritai negalėjo pasinaudoti, arba ji buvo dažnai pažeidžiama.
2. Konstitucijoje, priimtoje Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, draudimas versti asmenį duoti parodymus prieš save įtvirtinama kaip esminė, fundamentali žmogaus teisė, kuri atspindi ir demokratinės bei teisinės valstybės principus. Draudimas versti asmenį duoti parodymus prieš save yra neatsiejamas nuo kitų procesinių garantijų, tokių kaip nekaltumo prezumpcija bei teisingo ir sąžiningo teismo proceso reikalavimai. Tačiau, kaip galima spręsti iš praktikos, tinkamas šios teisės užtikrinimas reikalauja nuolatinės stebėsenos, dėmesio bei teisės normų pakeitimų, siekiant užkirsti kelią situacijoms, kai asmenys yra verčiami duoti parodymus prieš save. Tai patvirtina faktą, kad draudimas versti asmenį duoti parodymus prieš save nėra tik įstatyme įtvirtinta teisės norma; neabejotinai, tai ir esminė žmogaus teisių apsaugos dalis.
3. Doktrinoje ir teismų praktikoje išskiriama daugybė savęs nekaltinimo teisės turinio aspektų. Savęs nekaltinimo privilegija tuo pačiu metu yra ir asmens teisė pasirinkti, ar jis nori duoti parodymus prieš save, ar tylėti, ir valstybei keliama pareiga tinkamai užtikrinti, kad asmenims yra garantuojama ši teisė. Tuo pačiu metu tai ir draudimas valstybei (ypač teisėsaugai) asmenį prievarta ar apgaule versti kalbėti ar kitu būdu duoti parodymus prieš save, kai jis pasinaudoja savo turima teise ir atsisako tai daryti. EŽTT formuojama praktika savęs nekaltinimo privilegijos kontekste reikšmingai prisideda ir prie požiūrio į šios teisės formavimą ir tinkamą įgyvendinimą Lietuvos teisinėje sistemoje, ne tik išplėsdama veiksmų, laikomų savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimu, ratą, bet ir siedama savęs nekaltinimo privilegiją su kitomis fundamentaliomis žmogaus teisėmis. Toks „platesnis“ teisės savęs nekaltinti supratimas

neabejotinai padeda spręsti kompleksines dėl žmogaus teisių pažeidimų kylančias problemas.

4. Teisė savęs nekaltinti neatsiejama nuo nekaltumo prezumpcijos, teisės į teisingą bylos nagrinėjimą ir teisės į gynybą; nepaneigiamas ir jų koreliacinis ryšys. Nekaltumo prezumpcijos pažeidimas dažnai sudaro pagrįstas prielaidas teigti, kad pažeista ir savęs nekaltinimo privilegija. Savęs nekaltinimo privilegija taip pat yra laikoma vienu iš teisės į teisingą bylos nagrinėjimą elementu. Na, o teisės į gynybą ribojimai gali sąlygoti ir savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimą. Nepaneigiant nei vienos iš šių konstitucinių teisių bei garantijų savarankiškos reikšmės, akivaizdu, kad jos, kartu su savęs nekaltinimo privilegija, viena kitą papildo, tokiu būdu atskleidžiant įvairiapusišką požiūrį į žmogaus teises, galimus jų pažeidimus bei tinkamą įgyvendinimą baudžiamajame procese.
5. Kritikuotinas draudimo asmenį versti duoti parodymus prieš save įvardijimas savęs nekaltinimo privilegija Lietuvos teisinėje sistemoje. Žodis privilegija suponuoja, kad savęs nekaltinimas yra speciali, išimtinė ir tik daliai žmonių garantuojama teisė. Atitinkamai, žodis privilegija iš esmės paneigtų Konstitucijos 31 straipsnyje įtvirtintą draudimą versti duoti parodymus prieš save, kuriame nėra nurodyta, kad draudimas taikomas tik tam tikram asmenų ratui, ir, kad egzistuoja „neprivilegiuotoji“ dalis, kuriai toks konstitucinis draudimas negarantuoja jų teisės neduoti parodymų prieš save.
6. Specialiojo liudytojo statusas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje gali būti puikia priemone, siekiant tinkamai užtikrinti asmens teises, įskaitant teisę savęs nekaltinti, ir įgyvendinti valstybės pareigą atskleisti nusikalstamas veikas. Vis dėlto, dėl dabartinio specialiojo liudytojo įtvirtinimo poįstatyminių teisės aktų lygmenyje bei neaiškaus ir gana abstraktaus procesinio statuso reguliavimo šiuo metu, kaip galima spręsti iš teismų praktikos ir doktrinos, kyla daugiau problemų ir dažniau pažeidžiama asmens teisė savęs nekaltinti nei tinkamai panaudotas institutas leidžia teisėsaugai atskleisti nusikalstamas veikas. Būtent specialiojo liudytojo statuso taikymo problematika yra viena ryškiausių ir opiausių draudimo versti asmenį duoti parodymus prieš save kontekste.
7. Šiuolaikinės technologijos ir jų vystymosi sparta kelia grėsmę, kad teisinis reguliavimas nespės tinkamai sureguliuoti naujai susiklostančių teisinių santykių ir situacijų dėl ko neišvengiamai būtų pažeidžiamos asmens teisės, tarp jų ir teisė neduoti parodymų prieš save. Akivaizdu, kad visų įmanomų situacijų numatyti ir jų prevenciškai užkardyti nėra įmanoma, būtent dėl to vis dažniau pranešama apie savęs nekaltinimo teisės pažeidimus, kuriuos teisėsaugos institucijos padaro, mėgindamos pagreitinti ar „pagerinti“ ikiteisminį tyrimą ir naudodamos šiuolaikines technologijas, pavyzdžiui, mobiliuosius

telefonus bei vaizdo ir garso fiksavimo priemones. Šių priemonių panaudojimas baudžiamajame procese kol kas nesuderintas, todėl poįstatyminių teisės aktų nuostatos prieštarauja BPK imperatyvams. Kita potenciali problema – DI panaudojimas baudžiamajame procese, kurio tiesioginis panaudojimas nors ir draudžiamas, tačiau visiškai išsamiai nėra reglamentuojamas, todėl neatmetama ir savęs nekaltinimo teisės pažeidimo galimybė, susijusi su netinkamu ir neišsamiu DI teisiniu reguliavimu.

PASIŪLYMAI

Be poreikio, nurodyto kartu su išvadomis, išsamiau reglamentuoti specialiojo liudytojo statusą BPK bei šiuolaikinių technologijų (ypač DI) panaudojimo galimybių imperatyvaus draudimo baudžiamajame procese, šio darbo autorės siūlymu turėtų būti:

1. Lietuvos generalinio prokuroro įsakymo dėl rekomendacijų dėl apklausos garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis ikiteisminiame tyrime atlikimo ir įforminimo patvirtinimo 42 punkte turėtų būti nurodoma, kad „Apklausos metu privalo būti daromas garso ir vaizdo įrašas, kuris yra protokolo priedas, laikomas prie ikiteisminio tyrimo medžiagos.“
2. Lietuvos generalinio prokuroro įsakymo dėl rekomendacijų dėl apklausos garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis ikiteisminiame tyrime atlikimo ir įforminimo patvirtinimo 48 punkte turėtų būti nurodoma, kad „Organizuojant ir atliekant papildomą liudytojo (nukentėjusiojo) ar įtariamojo apklausą, gali būti netaikomi kai kurie Rekomendacijose numatyti nuotolinės apklausos organizavimo ir atlikimo elementai (pvz., patvirtinimo surašymas) arba taikomi siauresne apimtimi. Tokiu atveju apklausos metu privalo būti daromas garso ir vaizdo įrašas.“

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014;
2. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 1995, 40-987;
3. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966). *Valstybės žinios*, 2002, 77-3288;
4. Europos Parlamento ir Tarybos 2016 m. kovo 9 d. direktyva (ES) Nr. 2016/343 dėl tam tikrų nekaltumo prezumpcijos ir teisės dalyvauti nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme aspektų užtikrinimo. OL L 65/1, p. 1-11;
5. Europos Parlamento ir Tarybos 2024 m. birželio 13 d. reglamentas (ES) Nr. 2024/1689, kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio intelekto taisyklės ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 ir (ES) 2019/2144 ir direktyvos 2014/90/ES, (ES) 2016/797 ir (ES) 2020/1828. OL L, 2024/1689, 12.7.2024;
6. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741;
7. Lietuvos Respublikos poligrafo naudojimo įstatymas (2000). *Valstybės žinios*, 75-2273;
8. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341;
9. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas (2004). *Valstybės žinios*, 50-1632;
10. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso papildymo 41¹, 77², 80¹, 374¹, 374², 412¹ straipsniais ir kodekso priedo papildymo įstatymas (2007). *Valstybės žinios*, 81-3312;
11. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso papildymo 41¹, 77²,

- 80¹, 374¹, 374², 412¹ straipsniais ir kodekso priedo papildymo įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas (2007). *Valstybės žinios*, 81-3313;
- 12.Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. kovo 12 d. nutarimas Nr. I-1136 „Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų“. *Lietuvos aidas*, 52-0;
- 13.Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (1961). *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 18-148;
- 14.Pirmasis Lietuvos Statutas (2012). Iš: Lietuvos teisės istorijos chrestomatija, Gelumauskienė, R. ir Šapoka, G. (sud.). Vilnius: Justitia, p. 90-144;
- 15.Kazimiero teisyne (1486 m.). Spaudai parengė J. Jurginis. Vilnius: Mintis, 1967;
- 16.Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas dėl rekomendacijų dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka (2008). *Valstybės žinios*, 6-234;
- 17.Lietuvos Respublikos policijos generalinio komisaro 2015 m. spalio 28 d. įsakymas Nr. 5-V-963 „Dėl vaizdo stebėjimo būdu užfiksuotų duomenų tvarkymo policijos įstaigose taisyklių patvirtinimo“;
18. Lietuvos generalinio prokuroro įsakymas dėl rekomendacijų dėl apklausos garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis ikiteisminiame tyrime atlikimo ir įforminimo patvirtinimo (2016). *TAR*, 11699;

Specialioji literatūra:

- 19.Aliukonienė, R. ir Machovenko, J. (2013). *Baudžiamųjų įstatymų, reglamentuojančių atsakomybę už sunkų sveikatos sutrikdymą Lietuvoje, raida*. Prieiga per internetą: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:4827229/datastreams/MAIN/content> [žiūrėta 2025 m. kovo 30 d.];
- 20.Andriulis, V. ir Lietuvos teisės universitetas, leidžiantysis kolektyvas (2002). *Lietuvos teisės istorija; Lietuvos teisės universitetas*. Vilnius: Justitia;
- 21.Europos Taryba ir Europos Žmogaus Teisių teismas (2014). *Guide on Article 6: Right to a fair trial (criminal limb)* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/1680304c4e> [žiūrėta 2025 m. balandžio 3 d.];
- 22.Goda, G. (2010). *Poligrafas (melo detektorius) kaip įrodinėjimo priemonė baudžiamajame procese* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:4272527/datastreams/MAIN/content> [žiūrėta 2025 m. balandžio 11 d.];

- 23.Goda, G. (2011). *Absoliučiai draudžiami veiksmai baudžiamajame procese* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:59632159/datastreams/MAIN/content> [žiūrėta 2025 m. balandžio 3 d.];
- 24.Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. (2011). *Baudžiamojo proceso teisė. 2-oji pataisyta ir papildyta laida*. VĮ Registrų centras: Vilnius;
- 25.Goda, G. (2018). *Nekaltumo prezumpcijos principo reikšmė suėjus baudžiamosios atsakomybės taikymo senačiai* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <file:///C:/Users/User/Downloads/11679-13896.pdf> [žiūrėta 2025 m. balandžio 5 d.];
- 26.Gušauskienė, M. (2005). *Lygių procesinių teisių įgyvendinimo problemos ikiteisminiame tyrime*. Jurisprudencija, Nr. 67 (59), p. 54-62;
27. Jakulevičienė, L., et al. (2022). *Teisė ir COVID-19 pandemija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas;
- 28.Jarašiūnas, E. (1999). *Konstitucijos 18 straipsnio komentaras*. Teisės problemos, 1-2, p. 25-28;
- 29.Jovaišas, K. (1999). *Konstitucijoje įtvirtintų žmogaus teisių sisteminė ir loginė analizė*. Teisės problemos, 1-2, p. 11-17;
- 30.Juozapavičius, A. (2020). *Specialusis liudytojas – tarp liudytojo ir įtariamojo?* Teisė, Nr. 114, p. 26-48;
- 31.Jurka, R. (2006). *Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas*. Jurisprudencija, Nr. 1 (79), p. 31-39;
- 32.Jurka, R. (2009). *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese: monografija*. Vilnius: Registrų centras;
- 33.Jurka, R. (2018). Baudžiamojo proceso teisės raida 1990-2018 m. Iš: *Lietuvos teisė, 1918-2018 m.: šimtmečio patirtis ir perspektyvos; [moksliniai redaktoriai Vytautas Sinkevičius, Lyra Jakulevičienė]*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 612-671;
- 34.Jurka, R. (2025). *Teisė gintis: neformalios apklausos*. IQ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://iq.lt/advokatas/neformalios-apklauso/346953> [žiūrėta 2025 m. balandžio 11 d.];
- 35.Kargl, W. ir Kirsch, S. (2000). *Zur Zulässigkeit eines untauglichen Beweismittels im Strafverfahren*. BGHSt 44, 308. Juristische Schulung, Nr. 6;
- 36.Kuconis, P. (2023). „*Specialusis liudytojas*“ baudžiamajame procese. Teisė, Nr. 126, p. 116-130;

- 37.Kukaitis, M. (2024). *Lietuvos baudžiamosios justicijos teisė: patirtis ir ateitis. Liber amicorum profesoriui Gintarui Švedui*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 457-474;
- 38.Kūris, E. (2024). *Žemyn ir aukštyn. Kelios konstitucionalisto mintys apie konstitucinės ir baudžiamosios teisės sąveiką* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://talpykla.elaba.lt/elabafedora/objects/elaba:209926406/datastreams/MAIN/content> [žiūrėta 2025 m. balandžio 6 d.];
- 39.Machovenko, J., et al. (2007). *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje : diskusiniai klausimai*. Vilnius: Justitia;
- 40.Machovenko, J., et al. (2013). *Teisės istorija*. Vilnius: Registrų centras;
- 41.Maksimaitis, M. ir Vansevičius, S. (1997). *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius: Justitia;
- 42.Merkevičius, R. (2006). *Nemo tenetur se ipsum accusare principo turinys reformuotame baudžiamajame procese*. Teisė, 60, p. 50-67;
- 43.Merkevičius, R. (2008). *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata: monografija*. Vilnius: VĮ Registrų centro teisinės informacijos departamentas;
- 44.Merkevičius, R. (2023). *Requiem Baudžiamojo proceso kodeksui arba „o gal prokurorų kartais net negarbingo verkšlenimo dėl atlyginimų įkaitintoje atmosferoje reikėtų pakalbėti ir apie jų kompetenciją“?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2023/06/24/r-merkevicius-requiem-baudziamojo-proceso-kodeksui-arba-o-gal-prokuroru-kartais-net-negarbingo-verkslenimo-del-atlyginimu-ikaitintoje-atmosferoje-reiketu-pakalbeti-ir-apie-ju-kompetencija/> [žiūrėta 2025 m. balandžio 9 d.];
- 45.Mesonis, G. (2011). *Teisės konstitucionalizavimo dinamika* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://talpykla.elaba.lt/elabafedora/objects/elaba:59632153/datastreams/MAIN/content> [žiūrėta 2025 m. balandžio 6 d.];
- 46.Namavičius, J. (2017). *Nekaltumo prezumpcija: samprata ir teisinės pasekmės*. Prieiga per internetą: <https://web.vu.lt/tf/j.namavicius/files/2018/02/Nekaltumo-prezumpcija.pdf> [žiūrėta 2025 m. balandžio 4 d.];
- 47.Povilanskas, M. (2022). *Specialusis liudytojas – reguliavimas tas pats, o pozicijos skirtingos* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2022/02/08/m-povilanskas-specialusis-liudytojas-reguliavimas-tas-pats-o-pozicijos-skirtingos/> [žiūrėta 2025 m. balandžio 9 d.];

48. Prapiestis, J. (1999). *Konstitucijos 31 straipsnio komentaras*. Teisės problemos, 1-2, p. 133-151;
49. Šapoka, G. et al. (2013). *Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva. Liber Amicorum Mindaugui Maksimaičiui: mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas;
50. Švedas, G. (1994). *Kada Lietuva ratifikuos Europos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvenciją?* Teisės problemos, 3, p. 5-6;
51. Zujienė, G. (2016). *Mirties bausmė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškos teisės aktuose (XV-XVI a.)*. Prieiga per internetą: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:146595215/datastreams/MAIN/content> [žiūrėta 2025 m. kovo 30 d.];

Teismų praktika:

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika:

52. Funke prieš Prancūziją [EŽTT], Nr. 10828/84, [1993-02-25].
ECLI:CE:ECHR:1993:0225JUD001082884;
53. Saunders prieš Jungtinę Karalystę [EŽTT], Nr. 19187/91, [1996-12-17].
ECLI:CE:ECHR:1996:1217JUD001918791;
54. O'Halloran ir Francis prieš Jungtinę Karalystę [EŽTT], Nr. 15809/02 ir Nr. 25624/02, [2007-06-29]. ECLI:CE:ECHR:2007:0629JUD001580902;
55. Gäfgen prieš Vokietiją [EŽTT], Nr. 22978/06, [2010-06-01].
ECLI:CE:ECHR:2010:0601JUD002297805;
56. Leonienė prieš Lietuvą [EŽTT], Nr. 61264/17, [2020-11-10].
ECLI:CE:ECHR:2020:1110JUD006126417;
57. Bajić prieš Šiaurės Makedoniją [EŽTT], Nr. 2833/13, [2021-06-10].
ECLI:CE:ECHR:2021:0610JUD000283313;
58. Aleksandr Zaichenko prieš Rusiją [EŽTT], Nr. 39660/02, [2010-02-18].
ECLI:CE:ECHR:2010:0218JUD003966002;
59. Jalloh prieš Vokietiją [EŽTT], Nr. 54810/00, [2006-07-11].
ECLI:CE:ECHR:2006:0711JUD005481000;
60. Kryževičius prieš Lietuvą [EŽTT], Nr. 67816/14, [2018-12-11].
ECLI:CE:ECHR:2018:1211JUD006781614;

Konstitucinio teismo jurisprudencija:

61. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 114-2643;

62. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 134-5859;
63. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 109-3004;
64. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 42-1345;
65. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 39-1105;
66. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 80-2423;
67. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1-7;
68. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 7-254;
69. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 7-287;
70. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 69-2798;
71. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. liepos 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 84-4106;
72. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. balandžio 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 40-1950;
73. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. liepos 9 d. nutarimas. *TAR*, 2015-11196;
74. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. birželio 27 d. nutarimas. *TAR*, 2016-17705;
75. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas. *TAR*, 2017-04356;

Bendrosios kompetencijos teismų praktika:

76. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-163/2008;
77. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. rugsėjo 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-350/2013;

78. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-127-689/2020;
79. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. kovo 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-9-719/2021;
80. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. gruodžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-30-689/2021;
81. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-221-976/2023;
82. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-8-976/2024;
83. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. kovo 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-23-628/2024;
84. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. gruodžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-281-1073/2024;
85. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2025 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-36-387/2025;

Užsienio valstybių teismų praktika:

86. United States Court of Appeals for the District of Columbia Circuit's 2025 January 17 decision No. 23-3074 in the case of United States v. Brown;

Kiti šaltiniai:

87. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 316, 317, 318, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios bei kodekso papildymo naujais 80¹, 374¹, 374², 412¹ straipsniais įstatymo projekto ir jo įsigaliojimo bei įgyvendinimo įstatymo projekto (2007), [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.296690?jfwid=1dree64hwb> [žiūrėta 2025 m. balandžio 7 d.];

88. Constitution of the United States (1791), [interaktyvus]. Prieiga per internetą:
https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm#amdt_5_1791 [žiūrėta 2025 m. balandžio 10 d.];
89. Lietuviuzodynas.lt. Privilegija [interaktyvus]. Prieiga per internetą:
<https://www.lietuviuzodynas.lt/terminai/Privilegija> [žiūrėta 2025 m. balandžio 8 d.].

SANTRAUKA

Savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje

Austėja Vitolytė

Šiame magistro darbe analizuojama savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimo Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje tema. Analizuojant įvairius istorinius ir šiuo metu galiojančius Lietuvos ir tarptautinius teisės aktus, teisės mokslininkų nuomones bei teismų praktikoje pateikiamus išaiškinimus šia tema, atskleidžiamas istorinis savęs nekaltinimo privilegijos formavimosi kontekstas, šios teisės samprata ir turinys, neatsiejamai susijęs ir su kitomis žmogaus teisėmis bei probleminiai savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimo Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje aspektai. Savęs nekaltinimo privilegija, dar žinoma kaip lotyniškasis *nemo tenetur se ipsum accusare* principas, yra Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintas draudimas versti asmenį duoti parodymus prieš save. Teisė savęs nekaltinti yra laikoma fundamentalia bei prigimtaine asmens teise, todėl tinkamas jos įgyvendinimas baudžiamajame procese yra ypač reikšmingas ir svarbus bendrame žmogaus teisių kontekste.

Magistro darbe analizuojamas savęs nekaltinimo privilegijos samprata, jos ryšys su kitomis fundamentaliomis žmogaus teisėmis, taip pat aktuali tinkamo šios teisės įgyvendinimo baudžiamajame procese problematika, susijusi su specialiojo liudytojo statuso reglamentavimu ir netinkamu šiuolaikinių technologijų panaudojimu. Darbe siekiama kuo išsamiau atskleisti su savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimu ir teisės užtikrinimu susijusius iššūkius, nustatyti, kaip dažniausiai pažeidžiamas šis konstitucinis draudimas ir kokie galėtų būti sprendimo būdai. Išsami doktrinos, teisės aktų ir teismų praktikos analizė padeda atskleisti kaip teisė savęs nekaltinti suprantama Lietuvoje bei kaip prie šio suvokimo prisidėjo Europos Žmogaus Teisių Teismas; taip pat išskirti įvairius, tačiau dažniausiai pasikartojančius atvejus, kuomet netinkamas savęs nekaltinimo privilegijos įtvirtinimas lemia žmogaus teisių pažeidimus bei aptarti realias ir potencialias šiuolaikinių technologijų panaudojimo baudžiamajame procese problemas, kurios daro įtaką savęs nekaltinimo privilegijai.

SUMMARY

The Implementation of the Privilege of Non-Self-Incrimination in the Lithuanian Criminal Procedure Law

Austėja Vitolytė

This Master's thesis provides the analysis of the implementation of the privilege against self-incrimination in Lithuanian Criminal Procedure Law. Through the examination of various historical and currently applicable national and international legal acts, legal doctrine and judicial decisions, this research seeks to explain the historical development of the privilege against self-incrimination, its content, and relation with other fundamental human rights, as well as to identify and assess the problematic aspects surrounding its practical application within the Lithuanian criminal justice system. The privilege against self-incrimination, also known by its Latin phrase of *nemo tenetur se ipsum accusare*, is guaranteed in the Constitution of the Republic of Lithuania and as a constitutional provision prohibits compelling an individual to testify against themselves. This right is recognized as a fundamental and inherent human right, and its proper implementation and protection in criminal proceedings is particularly significant in the broader context of human rights.

The thesis analyses the concept of the privilege against self-incrimination, its relation to other fundamental rights, and current challenges in its implementation in criminal proceedings. Specific attention is given to issues arising from the legal regulation of the status of the special witness and the improper use of modern technologies by law enforcement. The goal of this thesis is to thoroughly explore the challenges related to the enforcement and protection of the right not to incriminate oneself and to identify the most frequent instances of violation of this constitutional guarantee, and to propose potential ways of improvement. An in-depth analysis of legal doctrine, legal provisions, and judicial decisions helps to highlight how the right against self-incrimination is understood in Lithuania and the influence of the European Court of Human Rights to this understanding; and identify reoccurring instances where insufficient legal safeguards result in violations of fundamental human rights. Furthermore, the thesis addresses both existing and potential threats to this privilege arising from the application of modern technologies in the criminal proceedings.